

Batı-Merkezciliğin Eleştirisi: Eleştirel Teorinin Sınırlılıkları ve Kapasitesi

Engin Sune, Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-7107-167X

E-posta: enginsune@hacettepe.edu.tr

Özet

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini kuruluşundan bu yana Batı'nın sorunları, kavramları ve politikaları ekseninde şekillenmiştir. Batı dünyasının disiplin üzerindeki bu hâkimiyeti, her ne kadar eleştirel teoriler tarafından sorunsallaştırılmış olsa da bu teoriler disiplinin Batılı olmayan bir kimlik kazanması hususunda yeterince katkı sunamamışlardır. Bu çalışma, Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi Teorileri, Post-kolonyalizm ve Bileşik Eşitsiz Gelişme Kuramı gibi Uİ'de Batı-merkezciliği eleştiren teorileri analiz ederek bunların Batı-merkezciliği aşma hususundaki girişimlerini ve sınırlılıklarını tartışmaktadır. Bu girişimler, Batı-merkezciliği aşma hususunda sınırlı olsalar da bu çalışma genel olarak eleştirel teorinin Batı-merkezciliğin aşılmasına dair önemli bir teorik çerçeve sunduğunu önermektedir. Özellikle eleştirel teorinin materyalist kanadının Uİ'de yapı-fail ilişkisine dair analizi, Batı-merkezciliğin maddi temellerini ve küresel yapıların faillerin stratejik eylemleri sonucu nasıl farklı biçimler aldığını ortaya koyarak Batı-merkezciliği aşabilecek bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, Bhaskarcı bilimsel realist felsefenin ve bu felsefi anlayışın yapı-fail kavramsallaştırmasının, Uİ disiplinine hâkim Batı-merkezciliğin incelenmesi ve aşılması noktasında önemli bir katkı sunduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, bu makale öncelikle Uİ disiplinine hâkim Batı-merkezciliği analiz etmekte, ardından eleştirel teorinin bunu aşma hususunda geliştirdiği teorik çerçevenin olanaklarını ve sınırlılıklarını incelemekte ve son olarak bilimsel realist felsefenin yapı-fail diyalektiği kavramsallaştırmasını kullanarak eleştirel teorinin Batı-merkezciliği nasıl aşılabileceğini tartışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Batı-merkezcilik, Bağımlılık Okulu, Post-Kolonyalizm, Bileşik Eşitsiz Gelişme, Bilimsel Realizm.

Critique of Western-Centrism: Limitations and Capacity of the Critical Theory

Abstract

Since its establishment, International Relations (IR) discipline has been shaped around the problems, concepts and policies of the West. Although this Western dominance over the discipline has been problematized by critical theories, they have not contributed enough for the discipline to gain a non-Western identity. This study analyzes theories

that criticize Western-centrism in IR, such as the Dependency School, World-System Theories, Post-colonialism, and Uneven and Combined Development Theory, and discusses their attempts and limitations to overcome Western-centrism. Although these attempts are limited, this study proposes that critical theory offers an important theoretical framework for overcoming West-centrism. In particular, the analysis of the materialist wing of critical theory on the structure-agent relationship in IR provides a theoretical framework that can transcend West-centrism by revealing the material foundations of West-centrism and how global structures take different forms as a result of the strategic activities of agents. Therefore, this study claims that scientific realist philosophy of Bhaskar and structure-agency conceptualization of this philosophical understanding make an important contribution to the examination and overcoming of Western-centrism that dominates the IR discipline. In this context, this study firstly analyzes the West-centrism that dominates the IR discipline, then examines the possibilities and limitations of the critical theory to overcome it, and finally discusses how critical theory can overcome West-centrism by using the structure-agent dialectic conceptualization of scientific realist philosophy.

Keywords: Western-centrism, Dependency School, Post-colonialism, Uneven and Combined Development, Scientific Realism.

Giriş

Uluslararası İlişkiler (Uİ), sosyal bilimlerin bir alt-disiplini olarak ortaya çıktığından beri Batı'nın sorunları, kavramları, dili, gündemi ve politikaları ekseninde gelişmiştir. Bu durum Uİ'nin, temel olarak Batılı entelektüeller ve kurumlar tarafından belirlendiği ve Batı dışındaki deneyimlerin, perspektiflerin, yorumların dışlandığı bir bilim dalına dönüşmesine yol açmıştır (Grovgui, 2006: 6). Bu yüzden Uİ'nin genel olarak bir Batı disiplini olduğu inancı yaygındır (Acharya ve Buzan, 2007). Ana akım Uİ teorileri de bu bakış açısını yansıtarak Batı'yı ve Batı medeniyetini uluslararası alanın tek, en yüksek ve ideal referans nesnesi olarak ele almaktadır. Bu anlatı içerisinde Batı dünyası, akıl, bilim, ilerleme ve evrensellik gibi değerlerle yüceltilmekte ve nesnellik iddiası altında alternatif/eleştirel yorumlar engellenmektedir (Yalvaç, 2017: 40). Alandaki bu baskın anlayış, Batı'nın filtresinden geçemeyen herhangi bir teorik yaklaşımın disiplin içerisinde kendisine yer bulmasını neredeyse olanaksız kılmaktadır.

Bu sistematik dışlanmaya rağmen, Uİ'de Batı-merkezciliği sorunsallaştıran, eleştiren, reddeden ve deşifre etmeye çalışan bir dizi teoriden bahsetmek mümkündür. Marksizm, özellikle de Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistemi Teorileri, Batı egemenliğini sömürgecilik ve emperyalizm gibi kavramlarla ele alarak uluslararası ilişkilerin küresel ölçekte incelenmesi girişiminde bulunmuşlardır. Batı'nın özgünlüğünü reddeden Bileşik ve Eşitsiz Gelişme Kuramı, küresel ölçekli etkileşimin uluslararası toplumsal gelişime etkisini inceleyerek Batı dışındaki toplumların failliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Benzer bir şekilde, 1990'lardan

bu yana küresel güç ilişkilerini sorgulayan Post-kolonyal yaklaşımlar da, egemen Uİ teorilerinin Batı-merkezci varsayımlarını sorunsallaştırarak Küresel Güney'in faillliğini tartışmaya açmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana, Batılı olmayan Uİ teorisi oluşturma hususunda Asya, Afrika, Orta Doğu gibi birçok farklı coğrafyada gerçekleşen girişimlerden de bahsetmek mümkündür (Acharya ve Buzan, 2010).¹

Farklı epistemolojik ve ontolojik varsayımları olan ve farklı teorik geleneklerden gelen tüm bu teorik yaklaşımların ortak noktası, hiçbirinin Uİ'deki Batı-merkezçiliği aşacak bütünsel bir teorik yaklaşım geliştirememiş olmasıdır. İlerleyen satırlarda da ortaya konulduğu gibi, ilgili teorik çalışmalar her ne kadar Batı-merkezçiliği sorunsallaştırmış olsalar da Uİ'de Batı-merkezci yorumlar hâkimiyetini korumuş ve Batı-merkezci olmayan bütünlüklü bir Uİ teorisi geliştirilmemiştir. Üstelik 1970'lerden bu yana şekillenen küreselleşme süreci, uluslararası alanın toplumlar üzerindeki etkisinin artmasına yol açarak yeni bir evrensellik biçimi yaratmıştır. Küreselleşme sürecine içkin ekonomik, politik ve düşünsel dönüşümler, uluslararası alanda belirlenen politikaların ve benimsenen değerlerin önemini daha da arttırmıştır. Bu evrensellik görünümü altında Batı-merkezçilik de yeni bir biçim almış ve dolayısıyla Uİ'de Batı-merkezçiliği tartışan teorik yaklaşımların da analizlerini gözden geçirmeleri zorunlu bir hal almıştır.

Bu eksikliğe rağmen bu çalışma eleştirel teorinin bilimsel realist kanadının Uİ'ye hakim olan Batı-merkezçiliği doğru bir şekilde kavramsallaştıran, sorunsallaştıran ve aşma kapasitesine sahip teorik bir çerçevenin nüvelerini sunduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda Bhaskarcı bilimsel realist felsefenin kapasitesi, uluslararası alanın incelenmesinde kullanılarak Batı-merkezci Uİ teorisinin aşılma olanakları ele alınmaktadır. Çalışma boyunca ortaya konulan iddialardan biri, Batı-merkezçiliğin uzun siyasal pratikler sonucu inşa edildiği ve bu yüzden salt teorik olarak aşılamayacağıdır. Bu bağlamda da özellikle bilimsel realist felsefenin yapı-fail diyalektiğinin Batı-merkezçiliğin maddi temellerini deşifre ettiği iddia edilmektedir. Eleştirel teorinin bilimsel realist bir bakış açısı ile yapı-fail diyalektiğini doğru bir şekilde kavramsallaştırmasının, Batı-merkezçiliğin maddi temellerinin kabulü/eleştirisi ve ötesine geçilmesi hususunda olanaklar yarattığı düşünülmektedir. Bu felsefi yaklaşım çerçevesinde, uluslararası yapının muhteviyatının Batı tarafından belirlenmesi ve onun hâkimiyetinde yürütülmesi ile Uİ disiplinin de kaçınılmaz olarak Batılı bir kimlikte şekillendiği ortaya konulmaktadır. Batının Uİ alanındaki ve uluslararası yapıdaki bu hâkimiyetine rağmen bilimsel realist felsefenin faile yaptığı vurgu ise, Batı-merkezci analizlerin evrensellik iddiasını sarsarak uluslararası yapının faillerin stratejik eylemleri tarafından dönüştürülerek yerel özgünlükler kazandığını

ortaya koymaktadır. Kısacası bu çalışma, eleştirel teorinin Batı merkezliliği aşma hususundaki girişimlerini inceleyerek bilimsel realist bir Uİ anlayışının bu bağlamda açacağı teorik olanakları tartışmakta ve Uİ’de Batı-merkezci olmayan bir analizin bu felsefi anlayış altında geliştirilebileceğini iddia etmektedir.

Bu noktadan hareketle bu çalışma öncelikle eleştirel teorinin farklı varyasyonlarının Batı-merkezliliği aşma noktasında sunduğu teorik olanakları ve sınırlılıkları ele almaktadır. Bu kapsamda, ilk bölüm Uİ’deki Batı-merkezliliği tartışmaya açacaktır. Özellikle pozitivist teorilerin ve evrensel bilgi iddialarının Uİ tarihi boyunca eleştirel teorinin atıl kalmasına yol açtığı ve böylece Batı-merkezliliğin sürekliliğini sağladığı ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise Uİ’deki eleştirel teorilerin Batı-merkezlilik eleştirisi analiz edilerek bu yaklaşımların saptamaları ve sınırlılıkları incelenecektir. Bu bölümde, her türlü tahakküm ilişkisini deşifre etmeyi hedefleyen ve teoriye özgürleştirme misyonu atfeden eleştirel teorinin, Uİ’de Batı-merkezliliği aşacak bir teorik yaklaşım geliştirememesinin nedenleri de ele alınacaktır. Son bölümde ise eleştirel teorinin günümüz Batı-merkezliliğini tartışmayı olanaklı kılacak kavramsal çerçevesi değerlendirilecektir. Özellikle diyalektik materyalist yöntemin toplumsal yapıları bir bütün olarak ele alıp bunlar içerisindeki çelişkileri ortaya koyan analiz kapasitesinden faydalanılacaktır. Bu bağlamda Bhaskarcı bilimsel realist felsefenin analiz çerçevesi içerisinde küresel yapı ile fail ilişkisinin yeniden sorgulanmasının günümüz Batı-merkezliliğinin daha doğru bir şekilde kavranmasını mümkün kıldığı ortaya konulacaktır. Böylece bu çalışma, günümüz Uİ disiplinine egemen olan Batı-merkezliliğin teorik düzeyde aşılmasının olanaklarını ve sınırlılıklarını, eleştirel teorinin bilimsel realist bir felsefe benimseyen kanadının yapı-fail ilişkisi kavramsallaştırmasına odaklanarak incelemektedir.

Uİ’de Batı-merkezlilik ve Eleştirel Teorinin Dışlanması

Uİ disiplininin çalışma alanı, gündemi, odaklandığı coğrafyalar ve analiz dışı bıraktığı konular belirli güç ilişkileri etrafında şekillenmiştir. Egemen teorilerin disiplin tarihi anlatısı, bu süreçte oluşturduğu mitler, verili kabul ettiği gerçekler ve Uİ’yi ontolojik olarak devletler arası güç ilişkilerine indirgeyen anlayışı, alternatif her türlü teorik kurgu imkânını daraltarak Batı-merkezliliği yeniden üretmiştir. Bu kapsamda bu bölüm, Uİ disiplininin doğuş mitlerini ve pozitivistimin elli yıllık hâkimiyetini inceleyerek nasıl eleştirel teorilerin atıl bırakıldığını ve disiplinin Batı-merkezci düşünsel sınırlar tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Uİ’nin bir disiplin olarak ortaya çıkışı, egemen söylem tarafından iki dünya

savaşı arası dönemde gerçekleştiği varsayılan İdealizm-Realizm tartışmasına dayandırılmaktadır. Uİ'deki hâkim kanı, bu tartışmanın Uİ'nin epistemolojik büyük patlaması olduğu (De Carvalho vd., 2011: 745) ve Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Uİ'nin bilimsel bir alan olarak ortaya çıktığıdır. Bu iddia üç temel önerme üzerine kuruludur: disiplinin 1919'da doğmuş olduğu, Birinci Dünya Savaşı'nın disiplinin doğmasına yol açtığı ve son olarak İdealizm'in İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile birlikte Realizme yenik düştüğü (De Carvalho vd., 2011: 745-746; Linklater, 2000: 1-2; Schmidt, 2002). Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ve ilk büyük tartışmanın Uİ'nin miladı olduğu ön kabulleri disiplini daha başından Batı-merkezci yorumlarla sınırlamıştır. Bu durum Uİ'de Batı-merkezciliğin hâkimiyeti ve eleştirel teorinin dışlanması açısından iki farklı etki yaratmıştır. Birincisi, İdealist teorinin ortaya çıkışının Uİ'nin başlangıç noktası olarak alınması, İdealizm öncesi üretilen her türlü teorik çalışmayı Uİ disiplininin dışına atmıştır. Woodrow Wilson ve Alfred Zimmern'in çabalarıyla liberal Uİ çalışmalarının artması yaygın olarak disiplinin miladı olarak kabul edilmiş (van de Haar, 2009: 143), bu durum da Uİ'nin Anglo-Sakson bir kimlikte sabitlenmesine yol açarak daha kuruluş aşamasında disipline Batı-merkezci bir öz sağlamıştır (Özlük, 2014: 104). İkincisi, Uİ'nin asıl meselesinin kitlesel savaşların önlenmesi olduğu ön kabulünü yaratarak farklı ontolojik geleneklere sahip ve farklı konular üzerinden Uİ'ye odaklanan teorik yaklaşımların dışlanmasına sebep olmuştur. Disiplinin kuruluş amacının savaşın önlenmesi ve barışın tesisi olduğu iddiası Uİ'nin ontolojik temelini oluşturarak farklı ontolojik yaklaşımların dışlanmasına yol açmıştır.

Bu noktada Uİ'nin bir disiplin olarak problem çözücü teorik yaklaşımların hâkimiyetinde geliştiğini iddia etmek de yanlış olmayacaktır (Cox, 1981: 129). Hem İdealizm hem de Realizm'in savaşın önlenmesine dair önermeleri sistemsel bir değişimin olanaklarını reddetmiş ve mevcut sistem içerisinde barışçıl bir düzenin kurulma olanaklarını tartışmıştır. Bu iki okulun da Anglo-Sakson bir gelenekten gelmesi, Uİ alanının teorik sınırlarının da savaştan galip gelen Batılı devletler tarafından çizilmesine olanak tanımıştır. Barışın sağlanması konusunda sistem içi çözümlerin aranması, özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde üretilen ve sistemik değişimin gerekliliğine vurgu yapan eleştirel teorik yaklaşımların göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu durum, disiplinin ortaya çıktığı varsayılan dönemdeki emperyalizm teorilerinin alandan dışlanması örneğinde kendini göstermektedir. İlk kuşak emperyalizm literatürüne baktığımızda 1910 yılında Rudolf Hilferding'in (1981) *Finans Sermaye*, 1913 yılında Rosa Luxemburg'un (1972) *Sermaye Birikimi*, 1914 yılında Karl Kautsky'nin (2007) *Ultra-Emperyalizm*, 1917 yılında Nikolai Bukharin'in (1971) *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* ve son olarak yine 1917 yılında Lenin'in (1999) *Emperyalizm: Kapitalizmin En*

Yüksek Aşaması çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Disiplinin ilk teorik okulunun İdealizm olduğu varsayımı, Marksist teorinin küresel yapıları incelerken ortaya koyduğu bu çalışmaların Uİ disiplininin dışına itilmesine yol açmıştır.

Oysa dönemin emperyalizm teorileri incelendiğinde ortaya çıkan sonuç, bu çalışmaların da ağırlıklı olarak savaşın nedenleri üzerinde durduklarıdır. Fakat problem çözücü teorilerin aksine emperyalizm teorileri, küresel eşitsizliklerin ve emperyalistler arası savaşın sistemsel nedenleri üzerine odaklanmışlardır. Bu noktada, savaşı devletler arası çıkar çatışmasına ve anlaşmazlıklara indirgeyen geleneksel Uİ teorilerinin aksine, emperyalizm çalışmaları savaşın nedeni olarak merkez kapitalist devletlerde tekellerin yükselişini ve bunun yol açtığı emperyalistler arası rekabeti işaret etmişlerdir (Sune, 2021: 52). Böylece emperyalizm teorileri, devletler arasındaki rekabeti tarih dışı bir güç ilişkisine dayandırmak yerine ekonomi-politik temeller üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Geleneksel Uİ teorilerinin savaşın nedenlerine ve çözümlerine dair geliştirdikleri yaklaşımlar ise mevcut sistemin muhafaza edilerek sorunlarının çözülmesine yönelik öneriler getirmişlerdir. Uİ disiplinin sınırlarının Birinci Dünya Savaşı'ndan galip gelen devlet tarafından çizildiği düşünüldüğünde, sistemsel değişimi öneren teorilerin alanın dışına itildiğini görmek şaşırtıcı değildir. Zira problem çözücü geleneksel teorilerin aksine emperyalizm literatürü, savaşı doğrudan kapitalist sistemin bir sonucu olarak görmekte, bu yüzden de küresel sistemin topyekûn dönüşümünü önermektedir. Eleştirel teori için teorinin asıl amacı yalnızca dünyayı açıklamak değil, mevcut düzen içerisindeki baskıcı pratikler ve kurumların da ortaya konulmasıdır. Böylece eşitlik ve adalet prensipleri üzerine kurulu alternatif bir toplumsal yapının olanaklarını da tartışmaya açmaktadır (Yalvaç, 2015). Fakat Uİ disiplininin öncelikle İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrası ise ABD ekseninde gelişmesi sonucu, Batılı güçler Uİ disiplinin sınırlarını belirleyebilmiş ve devletler arasındaki somut ilişkilerin de hangi kurallar ve prensipler ekseninde tatbik edileceğini kendi çıkarlarına hizmet edecek bir biçimde şekillendirmiştir. Kısacası küresel güç ilişkileri, ilk dönem Marksist çalışmaların alan dışına itilmesine ve Uİ disiplinin Batı -ve hatta Transatlantik- bir kimlik ekseninde şekillenmesine yol açmıştır. Batı-merkezciliği sorunsallaştırma kapasitesini haiz eleştirel teorinin, Uİ disiplininden dışlandığı bu ilk süreç, ilerleyen aşamalarda da devam etmiştir. 1950'lerde Davranışsalçı devrimin yarattığı yöntembilimsel tartışma, ABD'de pozitivist Uİ'nin hâkim olmasına yol açmıştır. Pozitivizmin bilim anlayışı ve epistemolojik yaklaşımı, tek bir evrensel gerçeklik anlatısı çizerek yine alternatif kurgu biçimlerinin dışlanmasına ve Batı-merkezciliğin yeniden üretilmesine olanak tanımıştır. Davranışsalılık, bilimsel çalışmayı, iyiyive doğruyu arayan felsefi yaklaşımdan ayırarak bilimin asılamacının evrensel gerçekliği ortaya koyma olduğunu iddia etmiştir. Buna göre, toplumsal

dünya da fiziksel dünyada olduğu gibi determinist kanunları olan, değişmez, zaman ve mekandan bağımsız evrensel yasalar ekseninde işlemektedir. Bilimin amacı, bu kanunları deşifre ederek sistemin işleyiş mekanizmalarını ortaya koymak ve bu eksenle geleceği şekillendirilebilmektir. Evrensel bilgi de ancak pozitivist bir yöntem ile -yani deney, gözlem, test etme, ölçme gibi pratiklerle- ortaya konulabilir. Böylece bilgi üretimi, araştırmacının kimliği, kişiliği ve değer-yargılarından bağımsız, nesnel bir süreç olarak resmedilmiştir. Bu açıdan pozitivist bilgi üretim süreci dört temel argüman ekseninde şekillenmiştir: doğa ve sosyal bilimlerin bütünlüğü (bilimsel yaklaşımın tek bir biçimi olduğu); değer yargıları ile gerçekliğin ayrışması ve gerçekliğin teorik perspektife göre değişmeyeceği; toplumsal dünyanın da doğada olduğu gibi belirli düzenlilikler içerdiği ve bilimin amacının bu düzenliliklerin ortaya konulması olduğu; ve son olarak bilimsel iddiaların kanıtlanması için objektif gerçekliğin ortaya konulması gerekliliği (Smith, 2001: 14).

Davranışsalığın biçimlendirdiği bu bilim tartışması, U1 teorilerine nüfuz ederek 1945 sonrasında disiplin içerisinde epistemolojik bir dönüşümün kapılarını aralamıştır. Soğuk savaş döneminde egemen olan neo-realist ve neo-liberal teori de U1 alanının bilimsel olarak çalışılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Teorinin değerden bağımsız evrensel kanunlar üzerinden pozitivist tanımını yapan Waltz (1979) devletlerin, kültürel ya da kimliksel farklılıkları önemsiz olan bir birim olarak ele alınması gerektiğini önermiştir. Hobson'un da (2012: 18) belirttiği gibi, kültürel ve etnik farklılıkları yok sayan değerden bağımsız ve evrensel bir bilim anlatısı, Batı medeniyetini uluslararası politikanın en yüksek ve ideal referans nesnesine büründürmektedir. Şüphesiz bu hususta neo-realizmin anarşiyi tarih dışı bir gerçeklik olarak ele alması ve anarşinin tüm devletlerin benzer şekilde davranmasına yol açtığı iddiası merkezîdir. Devletlerin üzerinde bir siyasi otoritenin olmadığını ifade eden anarşik örgütlenme modeli, uluslararası sistem içerisindeki köklü hiyerarşileri yok saymaktadır. Hobson'un da (2012: 205) ifade ettiği gibi, 1648'de modern devlet egemenliğinin bir prensip olarak kabul edilmesinden bu yana var olan ulus devletlerin anarşik uluslararası düzen içerisinde ilişkilendiği iddiası, Realizm'in 1648 öncesi ve sonrası uluslararası yapıya egemen birçok hiyerarşi biçimini yok sayarak Batı-merkezciliği doğallaştırmasına yol açmıştır. Bu bakımdan Waltz'a (1990: 29) göre uluslararası yapı iki temel unsur tarafından belirlenmektedir: düzenlenme prensibi (anarşi) ve askeri kapasitenin farklı birimlere göre dağılımı. Burada birim olarak bahsi geçen unsur her ne kadar devletlere işaret etse de askeri unsurların dağılımına olan vurgu, analizi büyük güçler arasındaki ilişki biçimleriyle sınırlı tutmaktadır. Neo-realist teoriye göre, askeri olarak güçlü olan büyük devletler görece zayıf devletlerin hareket edecekleri dünya düzeninin kurallarını belirlemektedir

(Waltz, 1979: 72). Bu bakış açısı, Batı dışındaki devletleri uluslararası sistem üzerinde iradeleri olmayan pasif failer olarak resmederek ve Uİ'yi Batılı devletlerin ilişkileri ve aktiviteleriyle sınırlayarak Batı-merkezciliği pekiştirmiştir.

Neo-realist teori ile epistemolojik ve ontolojik bağlamda derin benzerlikler barındıran neo-liberal teori de gerek evrensellik vurgusu gerekse pozitivist bilim anlayışı ile Soğuk savaş dönemi boyunca Batı-merkezciliğin sürekliliğine katkıda bulunmuştur. Neo-liberal teorinin önemli temsilcilerinden biri olan Robert Keohane'nin çalışmalarında da değerden bağımsız pozitivist bir teori vurgusunu tespit etmek mümkündür. Her ne kadar teorisini gelişmiş Batılı devletleri ve Japonya'yı gözlemleyerek geliştirdiğini ifade etse de, bu durum Keohane'ni (1984) neo-liberal teorinin evrensel bilgi ürettiği iddiasında bulunmaktan alıkoymamıştır. Üstelik devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın küresel düzlemde ziyade temel olarak Batı'da hâkim olduğu iddiası (Keohane, 1989: 9), işbirliği kavramını Batılı devletlere için 'süper-rasyonalite'ye indirgeyerek Batı medeniyetini yüceltmektedir (Hobson, 2013: 1047). Bu noktadan hareketle Keohane için liberal kapitalist değerlerin yayılması, Batı rasyonalitesinin de dünyanın geri kalanına genişlemesine yol açarak dünya barışını olanaklı kılacaktır. Bu anlatı yalnızca Batılı değerleri ön plana çıkarmakla kalmamakta, liberal değerlerin yayılmasının kamu yararına olacağını ifade ederek sürece için baskıcı/sömürücü unsurları da yok saymaktadır.

Kısacası neo-realizm ve neo-liberalizm gibi geleneksel Uİ teorilerinin özellikle pozitivism ve evrensel bilgi vurgusu, disiplin içerisinde oluşacak alternatif teorik çalışmaları sınırlamakta ve Batı-merkezci bakış açısını pekiştirmektedir. Yukarıda ortaya konulan bu egemen teorik çalışmalar, Wallerstein'ın (1997) belirttiği tarih yazımı, evrensellik iddiası ve medeniyet vurgusu gibi unsurlar üzerinden disipline Batı-merkezci bir kimlik kazandırmışlardır. Böylece, disiplinin sınırları ve kapsamı ana akım ve Batı-merkezci teoriler tarafından belirlenmiş ve bunu sorunsallaştıran düşünce biçimleri disiplin dışına itilmiştir. Fakat bu kısıtlamaya rağmen, gerek Batı'nın dünya üzerindeki hâkimiyetini gerek Batı-merkezciliğin Uİ disiplinine etkisini gündeme alan ve bunu aşmaya çalışan teorik yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. Her ne kadar başarılı olup olmadıkları tartışmalı olsa da bir sonraki bölüm eleştirel teorinin ana akım yaklaşımların Batı-merkezciliğini aşma yönündeki girişimlerini ele almaktadır.

Eleştirel Teori ve Batı-merkezcilik Eleştirisi

1980'lerden bu yana yukarıda bahsi geçen ana akım Uİ kavramsallaştırmalarını eleştiren ve alternatif dünya düzeni biçimlerini tartışan bir dizi teorik yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Her ne kadar eleştirel teori geniş ve heterojen bir grup

teorik yaklaşımı barındırıyor olsa da bu teorilerin ortak noktası dünya düzeninin değişmezliğini ve egemen güçlerin hâkimiyetini sorguluyor olmalarıdır (Özekin ve Sune, 2021: 269). Eleştirel teoriler, mevcut toplumsal düzenin kökenlerini ve güç dengelerini sorunsallaştırarak (Cox, 1981: 126) Batı'nın küresel ölçekli ve Uİ disiplini içerisindeki egemenliğinin sorgulanmasına da zemin hazırlamıştır. Şüphesiz Uİ disiplini açısından eleştirel teori, Frankfurt Okulu'nun Aydınlanma ve araçsal aklın eleştirisinin (Adorno ve Horkheimer, 2010) kaynaklık ettiği bir dizi teorik okulu içeren genel bir tanımlamadır. Bu açıdan bir yanda Marksizm ve Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi Yaklaşımları, Bileşik ve Eşitsiz Gelişme Kuramı gibi Marksist tartışmalardan filizlenen teoriler, diğer yanda Sosyal İnşacılık, Feminizm, Post-modernizm, Post-kolonyalizm, Uluslararası Siyasal Sosyoloji gibi pozitivizm eleştirisinden filizlenen post-pozitivist çalışmaların bulunduğu geniş bir yelpazeden bahsetmek mümkündür.

Bu geniş külliyata karşın bu çalışmanın kapsamı altında yalnızca egemen güç ilişkilerinin Batı dışındaki aktörleri dışlamasını ve ana akımın yalnızca merkez ülkeler arasındaki ilişkilere odaklanmasını eleştiren ve uluslararası yapıların çevre ülkeler üzerindeki etkisini sorunsallaştıran eleştirel teorik çalışmalara odaklanılacaktır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmanın kapsamı altında Uİ'de doğrudan Batı-merkezciliği gündeme alan ve onu tartışan eleştirel teoriler üzerine odaklanılmakta ve bu bağlamda Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi Kuramı (DSK), Eşitsiz Gelişme Kuramı (BEG) ve Post-kolonyal yaklaşımlar doğrudan alana hakim Batı-merkezciliği sorgulayan teoriler olarak diğerlerinden daha ön plana çıkmaktadır. Buradan hareketle bu çalışma öncelikle Bağımlılık Okulu'nun Uİ'nin merkez kapitalist ülkeler arasındaki ilişkilerle sınırlı tutulan inceleme alanı eleştirileri ve bu teorinin Batı-merkezciliği aşma noktasındaki yetersizliği ele alınacaktır. Bunu takiben DSK'nın Uİ'yi farklı hiyerarşik yapıları ve işbölümlerini barındıran bütüncül bir sistem olarak ele alan yapısal analizinin Batı-merkezciliği aşma noktasındaki girişimleri ve sınırlılıkları incelenecektir. Ardından Post-kolonyal yaklaşımın Batı-merkezcilik ve sömürgecilik eleştirileri üzerinden küresel güneydeki devletlerin failliğini ortaya koyma girişimleri tartışılarak teorinin açtığı kavramsal olanaklar ve sınırlılıklar ele alınacaktır. Son olarak da BEG'in Batı istisnacılığını eleştiren, Batı'nın gelişim düzeyini kümülatif insanlık tarihinin bir ürünü olarak kavramsallaştıran ve Batı-merkezci olmayan bir küresel sistem analizi geliştirme girişiminde olan teorik çerçevesi analiz edilecektir.

Her ne kadar bütüncül bir Uİ teorisi olmasa da Bağımlılık Okulu küresel eşitsizlikleri, Kuzey-Güney ayrımını ve uluslararası sistemin işleyiş mekanizmasını sorgulayarak Uİ'de Batı-merkezcilik eleştirisinin şekillenmesine kaynaklık

etmiştir. 1960'lar ve 1970'ler boyunca Latin Amerika'da gelişip dünyanın geri kalmış diğer bölgelerinde de büyük bir yankı uyandıran Bağımlılık Okulu tartışmaları, Uİ teorisyenlerinin ilgisini küresel ölçekli eşitsizliklere ve asimetrik güç ilişkilerine çekerek Batı'nın küresel düzlemdeki hâkimiyetini sorunsallaştıran ilk teorik külliyatı oluşturmuştur (Frank, 1969; Baran, 1968).

Bağımlılık Okulu'nun bu noktada en önemli katkısı, Batı'nın gelişim düzeyini ideal referans nesnesi olarak alan ve Batı'nın iktisadi-politik yapılarının bir model olarak dünyanın geri kalan ülkelerine reçete gibi sunan liberal modernleşme teorilerine dair geliştirdiği eleştirilerdir (Kay, 2011). Geleneksel toplumların modernleşmesi için çeşitli aşamalardan geçmeleri gerektiğini savunan ve bunun da en kaba haliyle ileri Batı toplumlarının tarihsel gelişim süreçlerinin taklit edilmesiyle mümkün olduğunu ifade eden modernleşme teorisine karşın (Rostow, 1990), Bağımlılık Okulu Avrupa'nın gelişiminin ve dünyanın geri kalanının kalkınma sorununun küresel ölçekte anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda Bağımlılık Okulu'nun Uİ'nin sadece Batılı merkez kapitalist ülkelere odaklandığı eleştirisi, yalnızca ana akım teorilere yöneltilmemiştir. Bağımlılık Okulu ayrıca geleneksel Marksist teorilerini ve emperyalizm çalışmalarını da Batı-merkezli olmakla eleştirmiştir (Munck, 1999). Marksist teorinin modernleşme tartışmalarının aşamalı gelişim iddialarıyla ortaklaştığı ve kapitalizmi Batılı -özellikle de İngiltere- örnekler üzerinden incelediği iddiasıyla eleştirirken, emperyalizm teorilerini de yalnızca merkez kapitalist devletler arasındaki ilişkilere odaklandığı için eleştirmişlerdir (Özekin, 2021). Böylece Uİ disiplininin merkez ülkeler arasındaki ilişkilerden ziyade küresel ölçekli toplumsal ilişkilere odaklanan bir zemine çekilmesi çağırısında bulunmuşlardır.

Batı deneyimini Üçüncü Dünya ülkeleri için bir prototip olarak sunan evrimci-liberal modernleşme teorilerinin aksine, Raul Prebisch'in (1950) başını çektiği Bağımlılık Okulu, geri kalmışlığın bu ülkelerin sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapılarına içkin koşullardan kaynaklandığını ifade eden içselci açıklamaları reddetmiştir. Böylece geri kalmış toplumların analizini 'gelişmiş', 'modernleşmiş', 'aydınlanmış' ve 'rasyonel' Batı medeniyetini ideal referans nesnesi olarak ve onunla karşılaştırarak gerçekleştiren Batı-merkezci analizlerin aksine küresel merkezli bir analizin kapıları açılmıştır.

Merkez kapitalist ülkelere göre ziyade geri kalmış toplumlardaki kapitalist ilişkilere odaklanan Bağımlılık Okulu, Marksist ekonomi politik, geleneksel sosyoloji ve emperyalizm teorileri gibi bir dizi teorik çalışmadan faydalanarak serbest ticaret ve karşılaştırmalı üstünlük tartışmalarını sorunsallaştırmıştır (Palma,

1978). Böylece Uİ'nin odağını da gelişmiş Batılı devletler arasındaki ilişkilerden, merkez-çevre arasındaki eşitsiz ilişki biçimlerine çevirmiştir. Azgelişmişliğin sürekliliğini küresel hiyerarşik güç ve mübadele ilişkilerinde bulan Bağımlılık Teorisi, uluslararası sistemi bir yanda metropol merkezler diğer yanda geri kalmış çevreler yaratan tek bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. Merkez ülkelerin siyasi müdahale, ticaret, teknolojik üstünlük ve artı değer transferi ile çevre ülkeler üzerinde tahakküm kurarak geliştiğini öne sürerek, ana akım teorilerin anarşik dünya düzeni tasvirlerini reddetmekte ve hiyerarşik örgütlenmiş ticari ve üretim ilişkilerine dikkat çekmektedirler. Hiyerarşik ve emperyalist sistem vurgusu ile Batı kapitalizminin dünyanın geri kalanına yayılmasının herkes için kalkınma sağlamadığı ifade edilmiş ve 'Güney' ülkelerinin merkez ülkelerin ekonomik ve politik güdümünde kalarak geri kaldığı öne sürülmüştür.

Bu açıdan çevre ülkelerin farklılığına, eşitsiz küresel ticaret sistemine ve geri kalmışlığa odaklanan Bağımlılık Okulu, doğrudan 'küresel güney'den filizlenen ilk teorik girişim olarak Uİ disiplini içerisinde öncü bir statü kazanmıştır (Özekin, 2021: 74). Bu girişim üçüncü dünya ülkelerinde geniş bir kitleye ulaşmış olsa da, Kuzey Amerika ve Avrupa akademisinde Bağımlılık teorisinin tezleri yeteri kadar yankı yaratmamıştır. Buna rağmen, Kuzey ve Güney düzleminde cereyan eden küresel güç ve iktisadi bölüşüm asimetrilerine dikkat çeken Bağımlılık Okulu, Uİ'nin söylemsel ve mekânsal algısını genişleterek disipline farklı bir boyut kazandırmıştır. Sömürgeciliğin mirası ve sürekliliğine dikkat çekerek Batı-merkezci teorilerin Uİ'yi güvenlik çalışmalarına sıkıştırması sorunsallaştırılmış ve böylece uluslararası ekonomi politiğe dair çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Ayrıca Batılı merkez ülkeler arasındaki ilişkilerin çevre üzerindeki etkisine dikkat çekerek disipline daha küresel bir yapı da kazandırmıştır.

Bu bağlamda Bağımlılık Okulu'nun Batı-merkezciliğin eleştirisi ve aşılması açısından en önemli katkısı Batı'nın üstünlüğünün maddi temellerini küresel bir ölçekte ortaya koymuş olmasıdır. İleride de tartışılacağı gibi Batı-merkezciliğin aşılması açısından bu üstünlüğün maddi temellerinin kabulü ve eleştirisi önem arz etmektedir. Batı'nın dünyanın merkezi haline gelmesinin diğerlerinin sömürülerek geri kalması pahasına gerçekleştiğinin ortaya konması, Uİ'de temel inceleme nesnesinin Batı olmasının aşılması hususunda ilk adımı atmaktadır. Bu anlatı içerisinde merkez kapitalist devletler sömürücü toplumsal pratikler ve kurumlar aracılığıyla münferit küresel güney devletlerini 'çevre ülkeler' olarak tek bir kategoriye dönüştürmektedir. Böylece 'Batı-merkezli' Uİ çalışma alanının odağı, 'Batı merkezi-çevre' ilişkisinin analizine doğru evirilmiştir.

Uİ'nin merkez ülkeler arasındaki ilişkilere odaklanmasının aşılması, Batı'nın

diğerlerinin örnek alması gereken ideal toplum modeli olduğunun eleştirisi ve Batı'nın merkez olmasının maddi temellerinin ortaya konulması, Bağımlılık Okulu'nun Batı-merkezciliği aşma noktasında önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen bu katkının Batı-merkezciliğin aşılması noktasında çok sınırlı bir etki yarattığını belirtmek gerekir. Öncelikle Bağımlılık Okulu kendinden mütevellit bir Uİ teorisi olmaması nedeniyle doğrudan ana akım Uİ teorileri ile bir diyaloga girmemektedir. Bu yüzden Bağımlılık Okulu teorisyenleri ne Uİ teorilerindeki Batı-merkezciliği aşma ne de Batı merkezli olmayan bir Uİ teorisi geliştirme niyetinde değildir. Bu açıdan Bağımlılık Okulu'nun Batı-merkezcilik eleştirisi, Batı-merkezli olmayan bir teorisi geliştirme ile sonuçlanmamıştır. Üstelik ana akım Uİ teorilerinin yalnızca 'büyük güçler' arasındaki ilişkilere odaklanan yaklaşımına karşın Bağımlılık Okulu da tek tip bir merkez ve tek tip bir çevre ülke kategorisi çizerek merkez ya da çevre ülkelerin kendi içerisindeki ayrışmaları görmezden gelmiştir. İleride de tartışıldığı gibi Batı-merkezciliği aşma noktasında atılacak önemli adımlardan biri, uluslararası yapı ve fail arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde konumlandırılarak küresel bir düzlemdeki farklı ulusal örgütlenme biçimlerinin ortaya konulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan Bağımlılık Okulu Batı-merkezciliğin aşılması hususunda sınırlı bir perspektif sunmaktadır.

Bağımlılık Okulu'yla derin teorik ortaklıklara sahip DSK da Uİ'nin temel odak noktasını merkez ülkeler arasındaki ilişkilerden ziyade farklı işbölümlerini ve ülke kategorilerini içeren tek bir mega sistemin analizine kaydırmıştır. Fernand Braudel (1972), Immanuel Wallerstein (1974) ve Samir Amin (1974) gibi önemli düşünürleri barındıran DSK, genişleyen kapitalist dünya ekonomisinin egemen devletlerin kontrolünde farklı bir ilişki biçimi ve işbölümü yaratma sürecini incelemiştir. Bu analiz kapsamı altında, ilgili düşünürler sermaye birikimi, uluslararası mübadele ve emperyalizm teorilerine odaklanarak Batı-merkezciliğin ötesine geçen bir teorik çerçeve yaratmaya çalışmışlardır.

Bağımlılık Okulu gibi DSK da, Avrupa'daki politik ve iktisadi/kapitalist yapıların dünyanın geri kalanına yayılmasının küresel ölçekte kalkınma yaratacağı iddiasını eleştirerek modernleşmeye ulaşmanın birçok farklı yolu olduğunu belirtmiştir (Martin, 1994: 148). Bu kapsamda modern dünyanın Batılı ve Batılı olmayanlar, modern ve geleneksel olanlar gibi ikili kategoriler üzerinden anlaşılamayacağını önermekte ve böylece izole devletler arasındaki ilişkilerden ziyade tüm dünya sistemine odaklanarak bu eksikliği aşmayı hedeflemektedir. Tek bir dünya sisteminin mevcudiyetine yapılan vurgu, dünyanın geri kalanının Batı'ya referansla anlaşılmasının ötesine geçerek Batı-merkezci çalışmaların sorunsallaştırılmasına da zemin hazırlamıştır.

Bu noktada DSK, Batı'da gelişen kavramsal çerçevenin merkez dışındaki ülkelerin analizinde işe yaramadığını, hatta merkezin kendi yapısıyla ilgili de yanıltıcı bilgi verdiğini iddia ederek merkez ülkelerdeki sosyal bilim anlayışının ve kavramsal çerçevesinin aşılması gerekliliğine vurgu yapmıştır (Martin, 1994: 51). Wallerstein (1977: 6-7), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yeni ülkelerin ortaya çıkışıyla birlikte, Batı'nın 'Oryantal' çalışmalarının dünyanın geri kalanının anlaşılmasında yetersiz kaldığını ve böylece Batı'da ortaya çıkan teorilerin gelişen dünya ekonomisini ve bunun yarattığı toplumsal etkileri anlamakta yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Bu yetersizliği bertaraf etmeye çalışan farklı teorik yaklaşımların da Batı-merkezciliği yeniden üreterek onun farklı suretlerine dönüştüğünü ifade eden Wallerstein (1997), bu yüzden asıl olanın Batı-merkezciliği oluşturan unsurların doğru bir şekilde ortaya konulması olduğunu ifade etmiştir. Düşünürce göre, Batı-merkezcilik tarih yazımı, oryantalizm, evrensellik iddiaları, ilerlemecilik fikriyatı ve Batı medeniyeti önermeleriyle kendini var etmekte ve yeniden üretmektedir. Bu unsurlar üzerinden Batı'nın gelişmesi ve dünyanın merkezi haline gelmesi olumlanmakta ve böylece bu sürecin dünyanın geri kalanında yarattığı yıkım görmezden gelinmektedir. Bu yüzden DSK aracılığıyla Wallerstein, Batı'nın yükselişinin tek bir dünya sistemi içerisinde anlaşılmasına olanak tanıyarak Uİ'nin odağının Batı'dan dünya geneline kaydırmaya çalışmıştır.

Benzer bir şekilde, Samir Amin (2009) de Batı-merkezciliğin eleştirilmesinin yeterli olmadığını, Batı-merkezci teorilerin ancak eskisinin hatalarını taşımayan yeni bir teorik çerçevenin ortaya çıkmasıyla mümkün olduğunu ifade etmiş ve bu noktada DSK'nın kapasitesini ortaya koymuştur. Amin'e göre Batı-merkezciliğin aşılması için atılması gereken ilk adım kapitalizmin Avrupa'da doğuşunun eşitsiz gelişme kavramı çerçevesinden açıklanmasıdır. Amin (2009: 221), bu kavramın sosyal bilimlere içkin olan Batı modernleşmesinin evrenselliği iddiasını çürüterek Batı-merkezci olmayan bir teorik inşaya olanak tanıyacağını ifade etmiştir. Yazara göre atılması gereken ikinci adım ise kapitalizmin dinamiklerinin açıklanmasında değer üretiminin küresel yapısına odaklanmaktır. Kapitalist ekonominin tüm dünyaya yayılmasının küresel düzlemde benzer (modern) yapılar yaratmasının aksine, artı değer üretim süreçlerinin küresel yapısı merkez ve çevre gibi kutuplaşmalara yol açmaktadır. Amin'e (2009: 219) göre bunun ortaya konulması sosyal bilimlere Batı-merkezci dünya yorumlarından kurtararak yeni bir teorik çerçevenin oluşmasına da olanak tanıyacaktır.

Kısacası DSK'nın önemli düşünürleri Uİ'nin analiz odağını izole devletler arasındaki ilişkilerden ziyade tek bir dünya ekonomisinin yarattığı küresel sisteme çekerek Batı-merkezciliği aşmaya çalışmışlardır. Bu noktada DSK da

Bağımlılık Okulu gibi Batı'nın dünyanın merkezi olmasının maddi temellerini ortaya koymuştur. Fakat bu önemli katkıya rağmen DSK da Batı-merkezci kavramları aşma noktasında başarısız olmuştur. Öncelikle 'dünya ekonomisi' kavramı her ne kadar küresel ölçekli bir şekilde yeniden inşa edilmeye çalışılsa da, küresel kapitalizmin yönetişimi Batılı merkez kapitalist ülkeler tarafından sağlandığından analizin odağını doğrudan büyük güçlere kaydırmaktadır. Bu açıdan merkez ülkeler üzerinden geliştirilen küresel üretim zincirleri gibi kavramlar da, ücretli emeğin Batı'daki gibi gelişmediği Avrupa dışı ülkelerin incelenmesinde zorluk yaratmaktadır (Martin, 1994: 160). DSK bu noktada Batılı modernleşme teorilerine içkin olan modern/geleneksel ikilemini kapitalist/prekapitalist kavramları etrafından yeniden üretmektedir. DSK, küresel işbölümü üzerinden yeniden ürettiği bu tür kategoriler ile kapitalizmin gelişiminin ve Batı'nın yükselişinin yalnızca Batı'ya özgü unsurlarda aranmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu her ne kadar Batı-merkezciliğe bir eleştiri olarak sunulsa da onu aşma noktasında hiçbir katkı sunmamaktadır. Aksine Batı'nın yükselişinin içsel unsurlardan ziyade küresel dinamikler üzerinden aktarılması, "Batı merkeziliğin doğulu kökenleri" olduğu iddiasının ötesine geçememektedir. Başka bir deyişle, bu anlayış Batı'nın merkez olmasını değil, bu merkeze çevrenin katkısının görülmemesini sorunsallaştırmaktadır.

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, DSK Batı'da oluşan düşünsel yapıların ve kavramsal çerçevenin ötesine geçmek için Marx'ın sermaye birikim kavramını küresel ölçekli analiz eder. Bu noktada da Anievas ve Nişancıoğlu'nun (2020: 49) belirttiği gibi, DSK Marksizm'in kapitalizmin kökenlerine ilişkin Avrupa merkezci varsayımlarını yeniden üretmektedir. Batı-merkezciliğin tarihsel öncelik ve içselci çözümlene gibi uğrakları olduğunu ifade eden düşünürler, Wallerstein'ın da kapitalizmi Avrupa sınırları içinde ortaya çıkan özerk ve eşsiz bir süreç olarak ele aldığını ifade etmişlerdir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020: 33-42). Böylece DSK da Batı'yı temel referans nesnesi olarak ele alıp Batılı olmayanın tarihini Batı tarihi içine dâhil ederek anlatmıştır. Bu bakış açısı Batı'yı küresel sistemin etken faili kılarken az gelişmiş çoğunluğun tarihini ve failliğini edilgen kılmıştır. İleride de tartışılacağı üzere, eleştirel teorinin Batı-merkezciliği aşma konusunda başarılı olabilmesi için küresel yapılar ile yerel failer arasındaki diyalektik ilişkinin doğru bir şekilde konumlandırılması gerekmektedir.

Bu noktada merkez dışındaki ülkelerin küresel failliğini ortaya koymaya çalışan Post-kolonyal yaklaşımlardan bahsetmek faydalı olacaktır. Post-kolonyal yaklaşımlar, kolonyal ve emperyal pratiklerin sosyal bilimler ve bilgi üretim süreçlerine etkisini sorunsallaştıran teorik yaklaşımlara verilen genel bir isimdir (Grovgui, 2006: 241). Post-kolonyal düşünürlere göre genel olarak sosyal

bilimler, özel olarak da Uİ disiplini, Batı'nın düşünce yapıları ve deneyimleri üzerine kurulu bir alandır ve bu yüzden dünya siyasetinde Batı dışındaki devletlerin tecrübelerini görmezden gelmektedir (Grovoqui, 2006: 6). Bu noktadan hareketle, Post-kolonyal yaklaşımlar Uİ'deki yerleşik kavramları ve kategorileri sorgulayarak bunları az gelişmiş ulusların gözünden yeniden ele almaktadır (Seth, 2013: 2). Bu açıdan, Post-kolonyal yaklaşımlara göre Üçüncü Dünya devletleri ya da 'Küresel Güney', Batı'nın maddi ve ideolojik tahakkümünde hareket eden pasif aktörler değildirler. Aksine, direnme ve hareket kabiliyeti olan devletler olarak Batı'nın kolonyal hâkimiyetine karşı çıkmaktadırlar (Chowdhry ve Nair, 2002: 15). Böylece Post-kolonyal yaklaşımlar, 'Küresel Güney'in bakış açısını, kavramsal çerçevesini ve failliğini ortaya koyarak egemen söyleme ve güç ilişkilerine karşı anlatılar geliştirip Batı-merkezciliği aşma girişiminde bulunmuştur. Zira onlara göre, Uİ alanına hâkim eşitsizlikler Batı dışında üretilen çalışmaların disiplin içerisinde yeterince temsil bulamamasına yol açmaktadır.

Başka bir deyişle, Post-kolonyalizm Uİ ana akım teorilerini Batı-merkezci olmakla suçlamakta ve bunu aşmak için de Batı dışında kalanların aktif failliğini ve kavram çerçevesini tartışmaya açmaktadır. Post-kolonyal düşünürlerden Rutazibwa ve Shilliam (2018: 2), Uİ teorilerine hâkim olan iki farklı tip Batı-merkezcilikten söz etmektedirler. Bunlardan ilki 'hayali Batı-merkezciliktir'. Düşünürlere göre bu kavram, 'Küresel Kuzey' ya da Avrupa'nın üstünlüğü ve istisnailiğinin ön kabulü ile farklı düşünce biçimlerinin önlenmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, Bağımlılık Okulu ve DSK'nın Batı'nın gelişmesinin dünyanın geri kalanından izole bir halde gerçekleştiği iddiasını sorunsallaştırması, 'hayali Batı-merkezciliğe' karşı bir duruştur. İkinci tip Batı-merkezcilik ise 'metodolojik Batı-merkezciliktir'. İsmi de anlaşılacağı üzere bu tip Batı-merkezcilik, Batı'nın üstünlüğünün Uİ'nin incelenmesinde kullanılan yöntem ve kavram seti tarafından sistematik olarak yeniden üretilmesini ifade eder. Bu tip Batı-merkezcilik Batılı düşünürlerin, sorunların, teorilerin ve kavramların, kısacası Batı deneyiminin referans nesnesi olarak alınıp Batı dışında kalanların incelenmesi ve anlaşılmasında kullanılmasıdır. Post-kolonyalizm ise Batı'nın kavramsal çerçevesinin dünyanın geri kalanını anlamakta yeterli olmadığını, zira bunların evrensel olmaktan ziyade Batılı düşünürlerin perspektifini ve sorunlarını yansıttığını iddia eder. Özellikle kolonyal ilişki biçimlerinin ve güç ilişkilerinin 'Küresel Güney'den müteşekkil düşünce yapılarını alan dışına ittiğini ifade etmektedir. Bu açıdan da Post-kolonyal teoriler, Avrupa-dışı devletlerin uluslararası politikayı etkilemedeki failliğini ve bu failliği ifade edecek kavramsal çerçeveyi aramıştır. Fakat burada altı çizilmesi gereken husus, Post-kolonyal yaklaşımların asli amacının da Batı-merkezci olmayan bir teorik çerçeve yaratmak olmadığıdır.

Post-kolonyal Uİ yaklaşımları, Batı-merkezci olmayan bir Uİ yaratma girişiminin de günün sonunda bir Uİ teorisi olacağı ve bu yüzden de Küresel Güney'in anlaşılmasını olanaklı kılmayacağını ifade ederek Batı-merkezci olmayan bir Uİ teorisi yaratma girişiminden imtina etmiştir (Küçük, 2021: 159).

Buradan hareketle Post-kolonyal yaklaşımların Batı-merkezciliği aşma hususunda sınırlı kaldığını ve Batı-merkezci olmayan bir teorik çerçeve üretmediğini ifade etmek doğru olacaktır. Anievas ve Nişancıoğlu'nun da (2020: 50) belirttiği gibi, Post-kolonyalizm, her ne kadar sosyal bilimlere Avrupa merkezci önyargılarından arındırmaya çalışsa da günün sonunda mevcut ve önceden varsayılmış bir kapitalist modernitenin Avrupa dışı bağlamlarda incelemesini yapmaktadır. Bu açıdan Post-kolonyal yaklaşımlar, Avrupa modernitesinin nasıl Batılı olmayan bir ötekiye karşı ve bu ötekinin tabi kılınması yoluyla kurulduğunu vurgularken, 'öteki'ye söz vererek madunların tecrübelerinin Avrupa-merkezci tarihi alt-üst edeceği inancını taşımaktadır. Fakat Küresel Güney'in failliğinin ortaya konulması, Uİ teorisine hâkim olan Batı-merkezciliği aşma hususunda sınırlı bir katkı sunmaktadır. İleride de tartışılacağı üzere, uluslararası sistemde devletlerin failliğin tartışılması Batı-merkezciliğin aşılması hususunda önem arz etmektedir. Fakat bu durum bilimsel realist felsefenin yaptığı gibi faillerin yapı ile olan diyalektik ilişkisinin doğru bir şekilde konumlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan Post-kolonyal yaklaşımlar Batı dışındaki faillerin, biçimi Batılı devletler tarafından belirlenen uluslararası sistem içerisinde hareket etmelerinin etkilerine dair çok sınırlı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Başka bir deyişle, Post-kolonyal yaklaşımların yaptığı gibi uluslararası sistemin yalnızca büyük devletlerden oluşmadığı ve diğer küçük devletlerin de sistemin aktif failleri olduğunun ortaya konulması önemlidir. Fakat günün sonunda özellikle bağımlı devletlerin ne şekilde davranacağını, içeriğini büyük kapitalist devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem belirlemektedir. Bu bakımdan Küresel Güney'deki devletler faaliyetlerini sınırsız özgürlükler alanında gerçekleştirmemektedir. Post-kolonyal yaklaşımların gözden kaçırdığı husus, Küresel Güney'in failliğinin de uluslararası yapının sınırları dahilinde meydana geldiğidir. Uİ'de Batı-merkezciliğin aşılması için ise uluslararası yapının maddi temelleri ve dayatmış olduğu küresel ilişki biçimlerinin ortaya konulması hayatidir.

Aslında Bağımlılık Okulu gibi Post-kolonyal yaklaşımlar da toplumsal gelişmenin tek bir (Batılı) biçimi olmadığını belirterek uluslararası alanın heterojenliğine vurgu yapmıştır. Batı-merkezciliğin eleştirisi hususunda bu yaklaşım Batı tarihinin evrensel olmadığını ortaya koyarak çok çizgili ve Avrupa-merkezci olmayan bir anlatı geliştirmeye çalışmıştır. Fakat ileride de tartışılacağı üzere,

Post-kolonyal yaklaşımlar bu açıdan Batı-merkezciliğin aşılması noktasında önem arz eden Batı'nın merkez olmasının maddi temellerini ve etkilerini görmezden gelmektedir. Özellikle de küreselleşmiş bir dünya düzeninde farklı toplumların gelişim çizgisi rastgele bir heterojenlik üzerine kurulu değildir. Aksine, toplumsal yapılarıdaki farklılaşmalar Batı'daki egemen yapıların yerel failer tarafından biçimlenerek yeni bir form kazanması sürecidir. Bu açıdan asıl olan rastgelelik değil, failin küresel yapıyla girdiği ilişkinin ortaya çıkardığı diyalektiktir. Post-kolonyal teori ise Avrupa kapitalizmini, aydınlanmasını ve modernitesini temel alarak diğer toplumların farklı olduğunu, yine bu kavramların eleştirisi ekseninde incelemektedir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020: 51). Oysa küreselleşmenin yarattığı evrensellik ve Batı kapitalizminin genişleme sürecinin karşılaştığı jeopolitik engeller, Batı'da gelişen yapıların özgünlük kazanarak farklı toplumsal yapılara nüfuz etmesine ve ülkesel farklılıkları yaratmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle, ülkesel farklılıklar içerisinde de evrenselliğin varlığını tespit etmek mümkündür. Post-kolonyal yaklaşımlar ise toplumsal farklılıklar içerisindeki evrenselliğin anlaşılması hususunda sınırlı bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Bu bakımdan BEG kuramı toplumsal farklılaşmaların etkileşim içerisinde diyalektik bir şekilde geliştiğini ortaya koyarak farklılıklara gömülü olan evrenselliğin anlaşılması hususunda önemli bir katkı sunmuştur. Temelleri Troçki (2008) tarafından 1930'lı yıllarda atılan BEG, 1990'lı yıllarda Justin Rosenberg (1996) tarafından geliştirilerek bütünsel bir Uİ teorisi olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır. Rosenberg'e (2013) göre, Waltz'un neo-realizminin başını çektiği ana akım Uİ teorileri uluslararası ya da jeopolitik alanı incelerken bunu toplumsal ve iktisadi süreçlerden izole bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Buna karşın, sosyal bilim teorileri de çok sayıda toplumun bir arada var oluşunun ve bunlar arasındaki etkileşimin toplumsal gelişmeye etkisini göz ardı ederek 'uluslararası sorunu' olarak tabir edilebilecek bir eksiklikle karşı karşıya kalmıştır. BEG kuramına göre bu sorun, metodolojik içselciliğe yol açarak sosyo-tarihsel değişimin itici gücü olarak Avrupa'yı temel referans nesnesi haline getirmektedir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020: 59). Bu durum Avrupa'ya tarihsel öncelik tanıyarak çizgisel bir gelişim algısı (tek tip bir modernite) yaratmakta ve evrensel olan belirli gelişim aşamalarına işaret etmektedir. Bu yüzden BEG'in asıl amacı, uluslararası alanı kavramsallaştırarak dünyanın eşitsiz (birçok farklı toplumsal formasyondan oluşması) olmasının ve toplumlar arasındaki karşılıklı etkileşimin Uİ üzerine etkisinin ortaya konulmasıdır. Rosenberg'e (2016) göre bu açıdan BEG, ana akım teorilerin şeyleşmiş, tarih-dışı ve toplum ötesi 'uluslararası' algısına karşı alternatif bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

BEG, Uİ alanını sosyolojik bir bakış açısıyla incelemek için evrensel eşitsizlik prensibine vurgu yaparak, çoğulluğun ve farklılığın anlaşılmasının önemine işaret etmektedir (Rosenberg, 2013: 185). Troçki'den aldığı 'dış gereksinimlerin kırbacı' kavramı üzerinden, Rosenberg farklı coğrafyalarda örgütlenmiş toplumların birbiriyle etkileşim halinde olmalarının ve bunun dayattığı askeri/ekonomik/kültürel gerekliliklerin toplumların içsel yapılarını belirlediğini belirtmiştir. Bu açıdan hiçbir toplumsal yapı saf halde bulunmamaktadır. Aksine toplumsal süreçler bir toplumdan diğerine aktarılmakta ve toplumsal yapılar etkileşim sonucunda belirlenmektedir. Bu bakımdan BEG'e göre Batı'nın kazanımları ve gelişim düzeyi Avrupa'nın kendi iç dinamikleriyle açıklanamaz zira bu gelişim yerel olanla yabancı olanın, içerideki yapılarla dışarıdakilerin birleşimiyle oluşmaktadır. Örneğin Anievas ile Nişancıoğlu (2020: 71), modern kapitalist dünyanın eşitsiz de olsa Batı ile 'Geri Kalanlar' tarafından müşterek bir şekilde yaratıldığını iddia ederek, bu eş-kuruculuğu farklı toplumlar arasındaki etkileşime bağlamıştır. Bu açıdan Avrupa-merkezci gelişme mefhumlarını sorunsallaştırarak ve Avrupa dışı failliğin oynadığı rolü göstererek Batı-merkezci olmayan evrensel bir tarih anlatısı yaratmaya çalışmaktadırlar. Anievas ve Nişancıoğlu, 13. yüzyılda Moğollar'ın failliğini, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ya da 17. yüzyılda Güneydoğu Asya coğrafyasını inceleyerek bunların uluslararası sisteme etkisini sorunsallaştırmakta; böylece kapitalizmin Batılı değil, enternasyonalist bir tarih yazımını yapmayı hedeflemektedirler. Benzer bir şekilde Kamran Matin de, BEG'i kullanarak İran devriminin Batı-merkezci olmayan ve Batı modernleşmesini temel referans nesnesi olarak almayan bir okumasını yapmaya çalışmıştır (Matin, 2019). Bu bağlamda düşünür, teorinin odağını İran'ın bileşik ve eşitsiz gelişimi sonucu, yani yerel ile uluslararası olanın birleşimiyle oluşan sosyo-politik ve kültürel çelişkiler yumağına çekerek İslami devriminin modernite karşısı bir gelişim olarak anlaşılmasının yanlışlığını ortaya koymuştur (Matin, 2019: 117).

Kısacası BEG, öncelikle Batı'nın gelişiminin Batı'ya özgün koşullardan kaynaklanmadığını, aksine diğerleriyle etkileşimin bir ürünü olduğunu ortaya koyarak Batı-merkezciliği aşmaya çalışmıştır. Bu açıdan Uİ'nin Batı-merkezcilikten kurtarılmasında kilit olan hususun eşitsizliğin ve eşitsizlik içerisindeki etkileşimin kuramsallaştırılması olduğu ifade edilmektedir. Böylece salt içsel faktörlere odaklanan, bireyselci ve metodolojik ulusalci teorilerin aksine, BEG toplumsal yapıların arkaik olanla güncel olanın, yerel ile yabancı olanın bileşimi sonucu doğduğunu ifade ederek Batı tarihi içerisine Doğu'yu yerleştirmiş, Batı-merkezci analiz yerine de etkileşimi temel alan küresel ölçekli bir tarih anlatısı gerçekleştirmiştir. Fakat tüm bu girişimlere rağmen BEG'in de Uİ'de Batı-merkezciliği aşma hususunda sınırlı kaldığını vurgulamakta fayda var.

Öncelikle BEG her ne kadar kapitalizmin enternasyonalist bir tarih yazımını yapma girişiminde bulunsa da Batı-merkezciliğin aşılması noktasında somut bir adım atmamaktadır. Batı kapitalizminin diğeriyle etkileşim halinde geliştiği ve sürece Batı dışındakilerinin de katkı sunduğunun ifadesi Batı-merkezciliğin ötesine geçme girişimi olmaktan uzaktır. Burada asıl yapılan, çoğu Batı-merkezci olmayan teori geliştirme girişiminin yeniden ürettiği gibi, Batı-merkezciliğin doğulu kökenlerinin ortaya konulmasıdır. Başka bir deyişle, BEG de Batı-merkezciliğin ötesine geçmek için Batı'nın gelişiminin ve merkez haline gelmesinin Batı'nın içsel unsurlarının bir ürünü olmadığını, aksine farklı toplumların katkı sunduğu kümülatif bir birikimin sonucu olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, Batı'daki 'üstün' yapıların küresel etkileşimin bir yansıması olduğunu söylerken kapitalizmin yapısına dair Avrupa deneyimini temel alan bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bhambra'nın (2011: 675) da ifade ettiği gibi, her ne kadar kolonyal ve emperyal sosyal ilişkiler kapitalizm ile birlikte var olmuş olsa da BEG bunları kapitalist modernitenin dışsal bir uzamı olarak ele almaktadır. Üstelik BEG'deki eşitsizlik kavramı, toplumlar arası bir etkileşimin ürünü olmaktan çok, farklı toplumların içsel olarak farklı üretim biçimlerine sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu açıdan BEG her ne kadar farklılığı, kalkınmayı ve geri kalmışlığı küresel bir bağlama oturtmuş olsa da kapitalizmi Batı deneyimini temel alarak anlatmakta, böylece Batı-merkezciliği aşma hususunda sınırlı kalmaktadır.

Yine de, yukarıda bahsi geçen diğer eleştirel teorilere nazaran BEG temel olarak Avrupa-merkezciliği sorunsallaştırdığı için bunun ötesine geçilmesi hususunda daha önemli katkılar sunmuştur. Özellikle Uİ disiplininin Batı deneyiminden sıyrılarak evrensel bir alan haline gelmesi noktasında Avrupa dışı aktörlerin rolünün tartışılması ve kapitalizmin kökenlerine ilişkin toplumlar arası bir anlatı geliştirilmesi dikkate değerdir. Fakat günün sonunda bu girişim Batı'nın merkeziliğini aşmaktan çok bunun farklı toplumsal yapıların etkileşiminden kaynaklanan kümülatif bir gelişim modelinin ürünü olduğunu iddia etmektedir. Bunu yaparken de bireyselci bir ontolojik yaklaşımla sınırsız sayıdaki aktör arasında gelişen sınırsız sayıdaki etkileşimden bahsetmektedir. Kısacası BEG, Uİ'ye hâkim Batı-merkezciliğin toplumlar arası etkileşimin sonuçlarına odaklanarak aşılabileceğini önermektedir. Oysa ilerleyen satırlarda da tartışıldığı gibi, eleştirel teorinin Batı-merkezciliği aşması için yapı-fail ilişkisinin doğru bir şekilde kavramsallaştırılması gerekmektedir. Bu açıdan BEG'in iddiasının aksine aktörler arasındaki etkileşim sınırsız sayıda farklı toplumsal yapı yaratmamaktadır. Aksine aktörlerin davranışları ve tutumları yapı tarafından belirlenmektedir. Bu açıdan coğrafi farklılıklar tek bir uluslararası yapının farklı varyasyonları olarak kavramsallaştırılmalıdır. Tek bir yapının coğrafi olarak farklılaşması, sürece yerel

aktörlerin girerek yapıyı farklı şekillerde biçimlendirmesi ve bu açıdan yapının sınırsız sayıda farklı varyasyonun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tek bir küresel yapı içerisinde hareket eden devletlerin varlığı, Batı-merkezciliğin maddi temellerinin ortaya konulması ve eleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan Batı-merkezciliğin aşılması noktasında da faillerin devreye girerek Batı'da gelişip büyük bir hızla dünyanın geri kalanına yayılan kapitalist toplumsal yapıların nasıl farklı şekillere büründüğünün kuramsallaştırılması gerekmektedir.

Bilimsel Realizm, Yapı-Fail Diyalektiği ve Batı-merkezciliğin Ötesi

Yukarıda da görüldüğü üzere, Uİ'de birçok eleştirel teori Batı-merkezciliği sorunsallaştırmış ve bunun ötesine geçmek için alternatif teori biçimleri geliştirmiştir. Bu teorik çalışmalar Batı-merkezci olmayan bir teorik çerçeve geliştirme hususunda önemli katkılar sunmuş olsalar da günün sonunda eleştirel teori Uİ'de Batı-merkezciliği aşamamıştır. Fakat bu durum eleştirel teorinin Batı-merkezciliği sorunsallaştıracak ve Uİ alanının küresel bir şekilde yeniden kuramsallaştırılmasına olanak sağlayacak teorik kapasiteden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bölüm, Batı-merkezciliğin sorunsallaştırılmadan önce Batı'nın küresel sistemin merkezi olduğunun kabulünün ve bu merkeziliğin eleştirisinin gerekliliğini öne sürmektedir. Bu açıdan eleştirel teorinin yapısalcı kanadının yapı-fail kavramsallaştırmasına odaklanarak Batı'daki egemen yapıların bir üretici mekanizma olarak farklı coğrafyalarda benzer toplumsal yapılar oluşturduğu, fakat bu yapıların yerel failer tarafından biçimlenerek özgünlük kazanıp ulusal farklılıklar yarattığı tartışılacaktır. Bu açıdan Batı-merkezcilik sadece teorik ya da düşünsel alanda kendini var etmemiş, somut toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmiştir. Bu yüzden de Batı-merkezciliğin aşılması yalnızca söylemsel ya da teorik düzlemde mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan bu merkeziliği yaratan toplumsal eşitsizliklerin ortaya konulması ve bu yapıların oluşturduğu evrenselliğin faillerin stratejik davranışları tarafından biçimlenerek ulusal farklılıklar yarattığının tartışılması hayatidir.

Uİ'de yapı-fail arasındaki ilişki gerek neo-realizm gibi ana akım teoriler tarafından gerekse yukarıda bir kısmı incelenen eleştirel teoriler tarafından farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Örneğin Waltz (1979), bir alanın bilimsel olarak çalışılabilmesi için onun diğerlerinde izole edilebilen ve belirli düzenlilikler içeren bir sistem oluşturması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Fakat Waltz'un yapı kavramsallaştırması, faili (yani realistlere göre devleti) etkisizleştirerek yapı/fail diyalektiğini tek taraflı bir ilişki biçimi olarak ele almaktadır. Waltz'a (1979: 80-81) göre yapı, onu oluşturan birimlerin düzenlenişinden ve etkileşiminden doğarak bağımsız bir ontolojik biçim kazanmaktadır. Bu açıdan 'şeyleşen' yapı, failin davranışını belirleyen ve failin yapıyı dönüştürme kapasitesini yok sayan

bir içeriğe bürünmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi askeri gücün farklı birimler arasındaki dağılımı üzerine kurulu neo-realist yapı anlayışı, Uİ'yi büyük güçlerin analizine çekerek disipline Batı-merkezci bir kimlik kazandırmıştır. Hem failin etkisiz olduğu anlayışı hem de gücün dağılımına yapılan vurgu, özellikle Batı dışındaki öznelerin farklılığını ve failliğini görünmez kılmaktadır.

Uİ'de gerek yapının sosyal içeriğinin yok sayılarak şeyleşmesini sorunsallaştıran gerekse tek taraflı yapı/fail ilişkisinin bütünlüklü bir eleştirisini yapan önemli bir çalışma Alexander Wendt (1987) tarafından üretilmiştir. Wendt, toplumsal yapıların failer arasındaki etkileşimi belirlediğini kabul ederken, faileri de gündelik pratikleri ile yapıyı yeniden üreten özneler olarak ele almaktadır. Giddens'ın yapılanmacı teorisinden hareket eden Wendt (1999), bu açıdan yapıların failerden bağımsız bir ontolojik yapısı olduğunu reddederek yapısalcılıktan ayrılmaktadır. Wendt'in sosyal inşacılığının bu yapı-fail kavramsallaştırması üzerinden gidecek olursak, devletler gündelik pratikleri ile uluslararası anarşiyi üretirken anarşinin varlığı ya da var olduğu algısı devletlerin gündelik eylemlerini doğrudan belirlemektedir. Bu bakımdan Wendt'e göre uluslararası sistem temelde paylaşılan anlamlar olduğu için, kültürel dir (Kolasi, 2016: 159). Bu öznelerarası yapı kavramsallaştırması uluslararası yapının failerden bağımsız ontolojik bir biçim kazandığını reddederken, onu idealist bir biçimde düşünsel bir varlığa indirgemektedir. Şüphesiz uluslararası yapı failerin yokluğunda varlığını sürdüremez ama salt onların ürünü de değildir (Kolasi, 2016: 217). Bu açıdan Wendt'in iddia ettiği gibi uluslararası yapı yalnızca devletlerin zihinlerinde var olan ve onların gündelik pratikleriyle yeniden ürettikleri düşünsel biçimler değildir. Aksine aşağıda ortaya konduğu gibi, uluslararası yapı belirli tarihsel eşitsizlikler üzerine kurulu ve belirli (Batılı) failer tarafından belirlenen üretici mekanizmalardır. Yapılar, ya da Cox'un (1996: 514) deyiimiyle tarihsel yapılar, kolektif insan eylemi sonucu oluşan ve dönüştürülen kalıcı kalıplardır. Burada yapıların tarihselliğine yapılan vurgu onların dönüştüğünü, kalıcı kalıplara yapılan vurgu ise failerin eylemlerinin geçmişten aktarılan toplumsal yapılar (kültürel yapılar indirgenemeyecek) tarafından belirlendiğini ifade eder.

Uİ'deki farklı teorik yaklaşımların farklı yapı-fail kavramsallaştırmalarının bu çalışma kapsamında geniş bir şekilde ele alınması mümkün değildir. Bu kapsamda bu çalışma eleştirel teorinin bilimsel realist bir bakış açısı ile yapı-fail diyalektiğini doğru bir şekilde kavramsallaştırmasının Batı-merkezciliğin maddi temellerinin kabulü/eleştirisi ve ötesine geçilmesi hususunda geniş bir yelpaze sunduğunu ortaya koyacaktır. Bilimsel realizmin yapısal unsurlara önem veren materyalist ontolojik anlayışının (Yalvaç, 2010: 4), hem Uİ'de Batı-merkezciliğin

aşılması hususunda hem de eleştirel teorinin çalışma boyunca ortaya konulan eksikliklerinin giderilmesi noktasında önemli bir teorik çerçeve sunduğu düşünülmektedir. Bilimsel realist felsefenin materyalist yapı kavramı, Uİ'deki Batı-merkezciliğin salt düşünsel düzeyde inşa edilmediğini ortaya koyarak Batı'nın Uİ disiplini ve küresel siyaset üzerindeki egemenliğinin maddi temellerinin analizine ve eleştirisine olanak tanımaktadır. Bu açıdan Roy Bhaskar'ın bilimsel realist felsefesi ve bunu Uİ'de yapı-fail ilişkisinin kavramsallaştırması açısından kuramsallaştıran Jonathan Joseph'in çalışmaları ekseninden inşa edilen yapı-fail diyalektiğinin Uİ'de Batı-merkezciliğin sorunsallaştırılması açısından olası katkılarını tartışmak anlamlıdır.

Bhaskar (1989) toplumsal yapıları, sosyal pratikler için gerekli olan ve onlar tarafından yeniden üretilen üretici mekanizmalar olarak ele almaktadır. Toplumsal yapılara özel bir vurgu yapan bu analiz her ne kadar faillerin eylemleri aracılığıyla toplumsal yapıların yeniden üretildiğini iddia etse de bu eylemlerin belirli sınırlılıklar tarafından belirlendiğini de ifade eder. Marx'ın (2012: 13) ifadesiyle 'İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar.' Bu açıdan yapılar, görünürdeki eylemleri belirleyen ve arka planda işleyen bir toplumsal ilişkiler setidir. Bilimsel realizmin bu kavramsallaştırmasına göre toplum dediğimiz olgu, toplumsal yapılar, pratikler ve üretici mekanizmalar arasındaki karmaşık etkileşiminden oluşur. Bu yapılar, her ne kadar insan eylemine bağımlı olsa da bizim ona dair algımızdan bağımsız bir şekilde var olurlar (Joseph, 2008: 110). Bu açıdan Bhaskar'ın bakış açısı Wendt'in idealist yapı kavramının aksine, toplumsal yapılara düşünsel/öznelarası bir ontoloji atfetmemektedir.

Bu kapsamda uluslararası yapılar da onun içerisinde faaliyet gösteren faillere önceldir. Yapılar, faillerin eylemlerini belirleyen üretici güçlere sahiptir. Uluslararası yapı da faillerin hareket edecekleri koşulları belirleyerek onları sınırlar. Bu açıdan faillerin bilinçli eylemlerinin bilinçsiz sonucu olarak yapı yeniden üretilirken, en başında bu eylemler de yapı tarafından belirlenmektedir. Bu durum faillerin bilinçli eylemleri aracılığıyla yapıyı dönüştürme kapasitesini de ortaya koymaktadır (Joseph, 2008: 116). Bu açıdan yapılar faillere önceldir; hukuki yapılar ya da dil sistemleri gibi etkileşim haline geçtiğimiz dünyanın özelliklerini belirlemektedir. Toplumsal yapılar bazı durumları olanaklı kılma ya da kısıtlama gücüne sahiptir. Örneğin zenginliğin küresel ölçekli dağılımı içerisinde farklı ülkesel konumlanmalar, bu ülkelerin uluslararası yapılar içerisinde bazı eylemlerini mümkün kılarken bazılarını da olanaksız hale getirmektedir. ABD 1945 sonrası uluslararası ekonomik ve politik yapıların

özelliğini belirleyebilirken İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan ve sisteme eklenen sömürge ülkelerinin küresel faaliyetleri bu ekonomi-politik yapıların kısıtlamaları ekseninde şekillenmektedir. Bu açıdan toplumsal yapılar, failleri işlevsel olarak farklılaştıran görece dayanıklı özelliktedirler (Carter ve New, 2004: 5). Belirli düşünce kalıpları, materyal koşullar ve kurumlar tarafından belirlenen bu yapılar, devletlerin kendilerini içerisinde buldukları (kimi zaman da eleştirip karşı çıktıkları) belirleyici ve üretici mekanizmalardır (Cox, 1987: 395).

Bu yapı-fail formülasyonu içerisinde hegemonya, yukarıdaki ABD örneğinde de görülebileceği gibi, yapı ile fail arasındaki ilişkide hayati bir aracı rol oynamaktadır (Joseph, 2008: 115). Hegemonya, toplumsal yapıların yeniden üretilmesi ve bu yapıların bilinçli bir şekilde dönüşmesi ya da dönüştürülmesinin engellenmesi sürecinde aracı bir role sahiptir. Hegemonya ya da hegemonik projenin failleri, yapının belirlenmesinde diğer faillere göre ayrıcalıklı bir role sahiptir. Bu açıdan uluslararası yapı ve fail arasındaki ilişki incelenirken de Batı hegemonyası ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Hegemonya, yapı ve fail üçlüsü arasında kurulan bu ilişki, uluslararası yapıların Batı tarafından belirlendiğini ve uluslararası teorinin de bu eşitsiz güç ilişkileri üzerinden Batı-merkezci bir biçim kazandığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle çalışmanın asıl odağına geri dönmek gerekirse, yapı-fail arasındaki ilişkinin bu şekilde konumlandırılmasının Uİ’de Batı-merkezciliğin anlaşılması açısından önemini tartışmakta fayda vardır. Bu açıdan Uİ’deki yapı kavramının nasıl ele alınması ve bunun Batı-merkezcilik ile olan ilişkisinin analizi, iyi bir başlangıç noktasıdır. Avrupa’da temelleri atılan kapitalist sistem, 15. yüzyıldan bu yana gerek merkantilist ticaret ilişkileri gerekse küresel üretim ağları üzerinden eşitsiz bir uluslararası yapının temellerini atmıştır. Eşitsizlik üzerine kurulan uluslararası sistemin yapısı Batı’nın biçim belirleme kapasitesi etrafında gelişerek hiyerarşik bir dünya sistemi üretmiştir. Başka bir deyişle, Avrupa’nın 16. yüzyılın başında Amerika’yı kolonileştirme, Afrikalıları köleleştirme ve tarımsal artı değerini Avrupa’ya taşınması süreci, biçimini Batı’nın belirlediği küresel ticaret sistemi üzerinden gerçekleştirmiştir. Benzer bir şekilde, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başı itibarıyla Asya ve Afrika kıtalarının sömürgeleştirilmesi, Batı’nın belirlediği uluslararası hukuk normları ve modernleşme ideolojileri ekseninde gelişmiştir. Bu süreç aslında modernleşmeyi başlatan Avrupa’nın yeni dünyanın merkezi olmasıyla birlikte “sahip oldukları sanayi gücü, demir yolları, makinalı tüfekler, savaş gemileri, yeni bürokratik, siyasi örgütlenme biçimleri ve ilerleme ideolojileri sayesinde bu güç kaynaklarına sınırlı bir erişimi olan veya olmayanlara karşı belirgin bir üstünlük” kazanarak uluslararası yapının içeriğini belirlemesiydi (Kolasi, 2016: 228). Bu açıdan Amin’in (2001) de altığı çizdiği gibi küresel

sistem başından beri emperyalist sömürü ekseninde belirlenmiştir. Bu sistem içerisinde Batı dışındaki toplumlar Batılı devletlere göre ikincil derecede bir statü kazanırken eşit egemenlik prensibi ve onun liberal ideolojisi kapsamında bu eşitsizlik gizlenmiştir.

Bu noktada, uluslararası yapı karmaşık politik, ekonomik ve ideolojik yapıları barındıran ve içeriği Batı tarafından belirlenen bir görünüm kazanmıştır. Kapitalist dünya sisteminin oluşumuyla ortaya çıkan küresel yapılar bu yüzden kaçınılmaz olarak Batılı aktörler, onların sorunları, kavram seti ve çıkarları ekseninde şekillenmiştir. Bu yüzden Uı alanına odaklanan teorik çalışmalar da Batı merkezci bir surete bürünmüştür. Eleştirel teorinin yapı-merkez analizi, bu bağlamda küresel yapıların Batı tarafından belirlendiğinin kabulüne ve bu küresel üstünlüğünün eleştirisine olanak tanımaktadır. Örneğin küresel yapıların ve coğrafi eşitsizliklerin emperyalist sömürü ilişkileri ve Batı'nın hegemonyası ekseninde belirlendiğinin ve geliştiğinin analizi, eleştirel teorinin yapı-fail diyalektiği üzerinden daha anlamlı bir hal almaktadır. Ayrıca gerek küresel yapıların Batı tarafından belirlenmesi gerekse küresel sistemin Batı'da oluşan ekonomik, politik ve ideolojik yapıların eşitsiz bir şekilde yayılmasıyla oluşması, Batı dışından çıkan Uı yaklaşımlarının da zorunlu olarak (ve kısmen) Batı-merkezci bir biçim almasına yol açmıştır. Modern bir ulus devlet, kapitalist bir ekonomik model ve liberal-demokratik bir ideolojik/kültürel yapı tüm coğrafyalara yayılan benzer bir toplumsal biçim yaratmıştır. Bu sistem içerisinde hiyerarşık katmanlaşmalara ve devletlerin işlevsel olarak farklılaşmasına rağmen, Batı'da oluşan toplumsal biçimler küreselleşerek hem uluslararası sistemin yapısını belirlemiş hem de farklı coğrafyalarda benzer toplumsal yapılar yaratmıştır. Bu bakımdan da Batı'nın merkeziliği yalnızca ideolojik/düşünsel alanda inşa edilmemiş, somut maddi eşitsizlikler üzerine kurulmuştur. Bu yüzden Batı-merkezcilik salt ideolojik ya da teorik bir girişimle aşılamaz. Başka bir deyişle, Batı'nın uluslararası yapıda politik, ekonomik ve ideolojik olarak üstünlüğü, uluslararası alanı inceleyen ve Batılı olamayan teorik çalışmaların dahi Batı'yı merkeze alan bir analiz geliştirmelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu açıdan yapı-fail diyalektiği Batı'nın merkeziliğinin kabulü/eleştirisini ve bu merkeziliğin eşitsiz bir gelişimin ürünü olduğunun analizine olanak tanımaktadır. Batı'daki yapıların dünyanın geri kalanına eşitsiz bir şekilde yayılması sonucu birbiriyle dışsal ilişki kurmuş bağımsız toplumsal formasyonların varlığından bahsetmek mümkün değildir. Emperyalist tahakküm ve bağımlılık ilişkileri sonucu Batılı yapılar, kendilerini bağımlı toplumsal formasyonlarda, oranın yerel koşullarına özgü bir şekilde yeniden üretilirler. Poulantzas'ın (1975: 43) da belirttiği gibi bu süreç tüm toplumları emperyalist metropollere bağlarken, yerelliğin ve evrenselliğin diyalektik ilişkisi küresel yapıların her toplumda farklı

bir biçim almasına yol açmıştır. Bu açıdan her ne kadar Uı'nın Batı-merkezli bir alan olduğu kabul edilse de, faillerin stratejik davranışları sonucu bu evrensellik her coğrafyada farklı bir biçim almaktadır. Bu açıdan da neo-realist yapı kavramsallaştırmalarının aksine uluslararası sistemin failleri devletler değil, toplumsal öznelerdir. Devlet, bir sosyal yapı olarak içinde konumlanan faillerinin güçlerini uygulamalarına olanak tanıyan kurumsal bir bütündür. Bu yüzden eylemde bulunan devletin kendisi değil, onun içerisinde konumlanan toplumsal sınıflardır. Bu açıdan failler toplumsal olan ve gücünü sosyal konumundan alan insan öğeleridir. Joseph'in (2014: 4) de belirttiği gibi, Uı açısından aktör ile failler arasında bir ayırım yapmak zaruridir. Yalnızca bilinçli hareket eden insanlar ya da insan grupları faillik nosyonuna sahiptir, bu yüzden de devletin fail kabul edilebilmesi için bir organizma olarak ele alınması gerekmektedir. Bu açıdan içinde bulunduğu toplumsallıktan bağımsız bir varlığı olmayan devlet bir fail değil, aktör olarak ele alınmalıdır.

Bu noktadan hareketle, Batı'da gelişen ve onların hegemonyasında dünyanın geri kalanına yayılan politik, ekonomik ve ideolojik yapılar, Bhaskarcı anlamda 'üretici mekanizmalar' olarak kavramsallaştırılmalıdır. Biçimi Batı tarafından belirlenen bu evrensellik bir yanda her yerde benzer yapılar yaratırken diğer yanda farklı coğrafyalardaki toplumsal failler, stratejik eylemleri aracılığıyla bu yapılara farklı ulusal biçimler vermektedirler. Bu açıdan Batı evrenselliği farklı coğrafyalarda başkalaşmakta ve oranın toplumsal dinamiklerine göre biçim almaktadır. Yapı-fail diyalektiğinin bu şekilde kavramsallaştırılması Batı'nın ideal referans nesnesi olarak alınıp diğer coğrafyaların bu referans nesnesi temel alınarak ya da ona göre konumlandırılarak analizini önlemektedir. Başka bir deyişle, Batı'daki devlet biçimi, gelişim düzeyi, ideolojik yapılar ve kurumsal düzeyler temel alınarak dünyanın geri kalanının anlaşılması mümkün değildir. Çünkü Batı hegemonyasında gelişen küresel yapılar, eşitsiz bir dünya düzenine yerleşmekte ve faillerin stratejik eylemleri sonucu her toplum için farklı bir etki yaratmaktadır. Bu bakımdan, farklı coğrafyalarda üretilen Uı teorileri,² bu evrenselliğin katmanlaşmasını ve farklılaşmasını temel aldıkları takdirde, Batı-merkezciliği sorunsallaştırma ve aşma olanağına sahiptirler. Batı'daki toplumsal yapılar evrensel değildir, fakat bir üretici mekanizma olarak farklı coğrafyalarda benzer yapıların oluşmasına yol açmıştır. Eleştirel teorinin yapı-fail kavramsallaştırması bu açıdan uluslararası yapının Batı tarafından belirlendiği ve onların emperyalist/sömürgeci pratikleri ekseninde dünyanın geri kalanına hiyerarşiler yaratarak yayıldığını gösterme kapasitesini haizdir. Öte yandan toplumsal sınıfların stratejik eylemlerine odaklanan fail kavramsallaştırması, bu evrenselliğin farklı coğrafyalarda aldığı biçimsel dönüşümü de anlatmaktadır. Evrenselliğin küresel olarak katmanlaştığının/farklılaştığının, Batı'daki yapıların

eşitsiz bir dünya düzeni üzerinde hareket ettiğinin ve ulusal failerin stratejik eylemleri sonucu uluslararası (Batı'nın) farklı biçimlere büründüğünün analizi, ancak bu kavramsallaştırma altında mümkündür. Bu durum hem Batı'nın merkeziliğinin kabulüne, hem bu merkeziliğin eşitsiz bir dünya düzeninde sömürü pratikleri üzerine kurulu olduğunun ifşasına hem de bu biçimlerin failerin eylemleri sonucu farklı coğrafyalarda farklı biçimler aldığına ortaya konulmasına olanak tanıyarak, Uı'de Batı-merkezciliğın anlaşılmasına/aşılmasına katkı sunmaktadır.

Sonuç

Uı'nın bir disiplin olarak Batı'nın sorunları, kavramsal çerçevesi ve bakış açısı ekseninde geliştiğı tartışmasız bir olgudur. Özellikle küresel hiyerarşik güç ilişkilerini sorgulamayan ana akım teoriler, statükonun korunması adına Batı-merkezci yaklaşımlara bilimsellik ve evrensellik atfederek disiplin içerisinde hâkimiyet kurmuşlardır. Buna ek olarak, Batılı Uı teorileri Gramşiyen anlamda hegemonik bir statü kazanarak, diğeri teorik yaklaşımların da bilinçsiz olarak Batı-merkezciliğı yeniden üretmelerine yol açmaktadır (Acharya ve Buzan, 2007: 17). Bu durum Buzan ve Little'ın (2010: 201) 'özselleştirilmiş Avrupa-merkezcilik' olarak tanımladıkları sürecin oluşmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle, Uı'de egemen olan kavramların ve konuların eleştirel bir epistemolojik ve ontolojik mercek altına alınmadığı teorik çalışmaların çoğı istemsiz dahi olsa özselleştirilmiş Batı-merkezciliğın mahkûm olmaktadır.

Buna rağmen Uı'de Batı-merkezciliğı sorunsallaştıran ya da aşmaya çalışan bir dizi teorik çalışma ortaya konmuştur. Bu teorik çalışmaların temel amacı her ne kadar doğrudan Batı-merkezciliğı sorgulamak olmasa da, Uı disiplinin daha küresel bir perspektif geliştirmesi hususunda önemli katkıları olmuştur. Çalışma boyunca tartışılan eleştirel teoriler öncelikle uluslararası alanın Batı'nın statü olarak üstte bulunduğu hiyerarşiler üzerine kurulu olduğunu ve devletlerin eşit egemenlik prensibinden ziyade çeşitli katmanlaşmalar etrafında örgütlendiğini ortaya koyarak Batı-merkezciliğın ilk ontolojik karşı çıkışı gerçekleştirmişlerdir. İkinci olarak Batı-merkezciliğın Batı'nın küresel hiyerarşilerdeki ayrıcalıklı konumuna ve küresel toplumsal ilişkileri belirleme kapasitesine dayalı maddi temellerini ortaya koyarak, bu merkeziliğın salt söylemsel düzeyde inşa edilmediğini açığa çıkarmışlardır. Son olarak da Uı'de yalnızca merkez kapitalist devletleri temele koyan bir teorik yaklaşımdan ziyade, geri kalmış ve sömürgeleştirilmiş toplumların da tecrübelerini ve perspektiflerini tartışan bir teorik çerçeve geliştirmişlerdir. Fakat bu önemli katkılara rağmen, bu çalışmalar Batı-merkezciliğın ötesine geçecek bir Uı teorisi ortaya koyamamışlardır. Bu eksiklik eleştirel teorinin epistemolojik ve ontolojik

yaklaşımının Uİ'de Batı-merkezciliği sorunsallaştıracak ve aşacak kapasiteden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat burada Batı-merkezciliği aşmak, Batı'yı merkeze almayan bir Uİ yaklaşımının geliştirilmesi değildir. Uİ alanında yapı-fail diyalektiğinin bilimsel realist bir felsefe altında doğru bir şekilde konumlandırılması ortaya koymaktadır ki uluslararası yapının muhteviyatının Batı'nın belirleyiciliğinde oluşması, bu alanı inceleyen her çalışmanın kaçınılmaz olarak Batı'ya odaklanmasını gerektirmektedir. Dünyanın farklı coğrafyalarında yerel kaynaklara dönerek Batı-merkezci olmayan bir Uİ teorisi geliştirme girişimi, Uİ'de Batı-merkezciliği yalnızca teorik/düşünsel zeminde aşmaya çalışmaktadır. Oysa yapı-fail diyalektiğinin ortaya koyduğu gibi, yapılar faillerin hareket edecekleri toplumsal çevrenin koşullarını belirleyen üretici mekanizmalardır. Bu üretici mekanizmalar 15. yüzyıldan bu yana Batı'nın kapitalistleşmesi, modern siyasi kurumları inşa etmesi, bunlarla uyumlu bir ideolojik yapı kurması ve bunun iktisadi tahakküm, istilalar, savaşlar ve ideolojik araçlar ekseninde dünyanın geri kalanına yayılması süreciyle gelişmiştir. Eleştirel teorinin yapı-fail diyalektiği bu açıdan uluslararası yapıların uzun tarihsel pratikler ve eşitsiz güç ilişkileri tarafından belirlenerek Batı-merkezci bir biçim kazandığını ortaya koymuştur. Böylece bu Batı-merkezci yapıların gerek küresel (ve geri kalmış toplumlar üzerine) etkilerini gerekse salt söylemsel düzeyde kurulmadığı için teorik anlamda aşılamayacağını ortaya koymaktadır. Bu noktada Batı tarafından belirlenen küresel yapıların uluslararası alanın failleri ile olan diyalektik ilişkisinin ortaya konulması, Batı'daki politik, iktisadi ve ideolojik yapıların referans nesnesi olarak alınıp dünyanın geri kalanın bu kapsamda incelenmesini önlemektedir. Uluslararası yapının Batı'nın egemenliğinde belirlenmesi, Uİ'nin yalnızca Batılı büyük güçlerin ilişkisine odaklanmasını gerektirmemektedir. Aksine uluslararası yapılar belirlenirken ve dönüşürken her ne kadar Batı'nın hiyerarşik üstünlüğünden bahsedilebilse de bu ayrıca tüm toplumların müdahil olduğu bir mücadele alanıdır. Bu açıdan günümüzdeki eşitsiz küresel ilişkilerde sömürgeciliğin belirleyiciliği kadar kolonilerdeki bağımsızlık mücadelelerinin de etkisi olmuştur. Bu açıdan küresel yapılarda Batı'nın daha belirleyici olduğu ifade edilse dahi, küresel failliğin doğru konumlandırılması Uİ'yi salt Batılı devletlere ve onların toplumsal yapılarına odaklanan bir disiplin olmaktan kurtarmaktadır. Ayrıca tek bir küresel yapının üretici bir mekanizma oluşundan bahsedilse dahi, Batılı yapılar evrensel bir biçimde her yerel toplumda aynı etkiyi üretmemektedir. Bu açıdan da farklı toplumlardan ortaya çıkan Batı-merkezci olmayan teoriler aslında bu küresel yapının farklı yerel etkilerini ve bu etkilerin Uİ alanına dair farklı bir perspektif geliştirilmesi hususundaki katkısını görmek açısından değerlidir. Fakat bu çalışmaların bütünlüklü bir Batı-merkezci olmayan Uİ teorisi geliştirebilmeleri için öncelikle Batı-merkezciliğin maddi temellerinin sarsılmasına yönelik faillerin eylemleri hayatidir. Modern uluslararası sistemin

inşasından bu yana bu temellerin yapısının korunması, Uİ'de Batı-merkezci olmayan bütünlüklü bir teorinin eksikliğinin de temel sebeplerinden biridir. Bu açıdan günümüzde küresel güç dengelerinin sarsıldığı bir dünya düzeninde, Uİ disiplinine hâkim Batı-merkezciliğin de aşılması hususunda önemli bir potansiyel vardır.

Sonnotlar

1 Bu çalışmaların bazı örnekleri için bkz: (Chen, 2011); (Lavelle, 2005); (Tickner, 2003).

2 Bu teorilerin örnekleri için bkz: (Aydınlı ve Mathews, 2008); (Moshirzadeh, 2018); (Xinning, 2001); (Malaquias, 2001).

Kaynakça

Acharya A ve Buzan B (2007). Why is there no non-Western International Relations Theory? An Introduction. *International Relation of the Asia-Pacific*, 7, 287-312.

Acharya A ve Buzan B (2010). *Non-Western International Relations Theory: Perspectives on and beyond Asia*. New York: Routledge.

Adorno T W ve Horkheimer M (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Amin S (1974). *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.

Amin S (2001). Imperialism and Globalization. *Monthly Review*, 53 (2).

Amin S (2009). *Eurocentrism*. New York: Monthly Review Press.

Anievas A ve Nişancıoğlu K (2020). *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu? Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*. Ankara: Yordam.

Aydınlı E ve Mathews J (2008). Periphery Theorising for a Truly Internationalised Discipline: Spinning IR Theory out of Anatolia. *Review of International Studies*, 34 (4), 693-712.

Baran P (1968). *The Political Economy of Growth*. New York: Monthly Review Press.

Bhambra G (2011). Talking among Themselves? Weberian and Marxist Historical Sociologies as Dialogues without 'Others'. *Millennium Journal of International Studies*, 39 (3), 667-681.

Bhaskar R (1989). *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Hemel Hempstead: Harvester Press.

Braudel F (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*. New York: Harper and Row.

Bukharin N (1971). *Imperialism and World Economy*. Londra: Merlin.

Buzan B ve Little R (2010). World History and the development of non-Western International Relations Theory. İçinde: A Acharya ve B Buzan (der.), *Non-Western International Relations Theory: Perspectives on and beyond Asia*. New York: Routledge, 197-121.

Carter B ve New C (2004). *Making Realism Work: Realist Social Theory and Empirical Research*. New York: Routledge.

Chen C (2011). The Absence of Non-western IR Theory in Asia Reconsidered. *International Relations of the Asia-Pacific*, 11, 1-23.

Chowdhry G ve Nair S (2002). Introduction: Power in a Postcolonial World: Race, Gender, and Class, International Relations. İçinde: G Chowdhry ve S Nair (der.), *Power, Postcolonialism and International Relations: Reading Race, Gender, and Class*. Londra: Routledge, 1-32.

Cox R (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations. *Journal of International Studies*, 10, 126-155.

Cox R (1987). *Production, Power and World Order*. New York: Columbia University Press.

Cox R (1996). *Approaches to World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.

De Carvalho B vd. (2011). The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You About 1648 and 1919. *Millennium*, 39 (3), 735-758.

Frank A G (1969). *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York: Monthly Review Press.

Grovogui S N (2006). *Beyond Eurocentrism and Anarchy: Memories of International Order and Institutions*. Londra: Palgrave MacMillan.

Hilferding R (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. Londra: Routledge.

Hobson J (2012). *Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobson J (2013). Part 1 – Revealing the Eurocentric Foundations of IPE: A Critical Historiography of the Discipline from the Classical to the Modern Era. *Review of International Political Economy*, 20 (5), 1024-1054.

Joseph J (2008). Hegemony and the Structure-Agency problem in International Relations: a Scientific Realist Contribution. *Review of International Studies*, 34, 109-128.

Joseph J (2014). Combining Hegemony and Governmentality to Explain Global Governance. *Spectrum: Journal of Global Studies*, 6 (1), 1-15.

Kautsky K (2007). *Ultra-Imperialism*. Marlborough: Adam Matthew Digital.

Kay C (2011). *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*. Londra: Routledge.

Keohane R O (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political*

Economy. Princeton: Princeton University Press.

Keohane R O (1989). *International Institutions and State Power*. New York: Routledge.

Kolasi K (2016). *Uluslararası Politikanın Yapısal Teorisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Küçük M N (2021). "Postcolonial Approaches in International Relations", içinde: M K Özekin ve E Sune (der.), *Critical Approaches to International Relations: Philosophical Foundations and Current Debates*, Leiden: Brill, 157-174.

Lavelle K C (2005). Moving in from the Periphery: Africa and the Study of International Political Economy. *Review of International Political Economy*, 2(2), 364-379.

Lenin V I (1999). *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*. Sidney: Resistance Books.

Linklater A (2000). *International Relations, Critical Concepts in Political Science, Volume I*. Londra: Routledge.

Luxemburg R (1972). *The Accumulation of Capital: an Anti-Critique*. Londra: Routledge.

Malaquias A (2001). Reformulating International Relations Theory: African Insights and Challenges. içinde: Dunn K ve Shaw T (der.), *Africa's Challenge to International Relations Theory*. Londra: Palgrave, 11-28.

Martin W G (1994). The World-Systems Perspective in Perspective: Assessing the Attempt to Move Beyond Nineteenth-Century Eurocentric Conceptions. *Review*, 17 (2), 145-185.

Marx K (2012). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. Ankara: Sol Yayınları.

Matin K (2019). The Iranian Revolution in the Mirror of Uneven and Combined Development, içinde: J Christie ve N Degirmencioglu (der.), *Cultures of Uneven and Combined Development From International Relations to World Literature*. Leiden: Brill, 114-137.

Moshirzadeh H (2018). Iranian Scholars and Theorizing International Relations: Achievements and Challenges, içinde: Aydınlı E ve Biltekin G (der.), *Widening the World of International Relations: Homegrown Theorizing*, NY: Routledge, 83-103.

Munck R (1999). Dependency and Imperialism in the New Times: A Latin American Perspective. *European Journal of Development Research*, 11(1), 56-74.

Özekin M K ve Sune E (der.) (2021). *Critical Approaches to International Relations: Philosophical Foundations and Current Debates*. Leiden: Brill.

Özekin M K (2021). The Achievements of Dependency Approach as a Critical IR Theory, içinde: M K Özekin ve E Sune (der.), *Critical Approaches to International Relations: Philosophical Foundations and Current Debates*. Leiden: Brill, 70-94.

Özlük E (2014). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları. Ş Kardaş ve A Balcı (der.), *Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, İstanbul: Küre Yayınları, 103-118.

Palma G (1978). Dependency: A Formal Theory of Underdevelopment or a Methodology

for the Analysis of Concrete Situations of Underdevelopment. *World Development*, 6, 881–924.

Poulantzas N (1975). *Classes in Contemporary Capitalism*. Londra: NBL.

Prebisch R (1950). The Economic Development of Latin America and its Principal Problems. *Repositorio*. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/30088/S4900192_en.pdf. Son erişim tarihi: 22.05.2022.

Rosenberg J (1996). Isaac Deutscher and the Lost History of International Relations. *New Left Review*, 215, 3-15.

Rosenberg J (2013). Kenneth Waltz and Leon Trotsky: Anarchy in the Mirror of Uneven and Combined Development. *International Politics*, 50 (2), 183–230.

Rosenberg J (2016). Uneven and Combined Development: ‘The International’ in Theory and History. İçinde: A Anievas and K Matin (der.), *Historical Sociology and World History: Uneven and Combined Development over the Longue Durée*, Maryland: Rowman and Littlefield, 17–31.

Rostow W W (1990). *The Stages of Economic Growth: A non-communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rutazibwa O ve Shilliam R (2018). *Routledge Handbook of Postcolonial Politics*. Oxon: Routledge.

Schmidt B C (2002). On The History and Historiography of International Relations. İçinde: Carlsnaes, W., Risse-Kappen, T., Risse, T., & Simmons, B. A. (der.), *Handbook of International Relations*, Londra: Sage, 6-29.

Seth S (2013). *Postcolonial Theory and International Relations: a Critical Introduction*. Londra: Routledge.

Smith S (2001). Positivism and Beyond. İçinde: S Smith, K Booth ve M Zalewski (der.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 11-45.

Sune E (2021). Imperialism as a Critical Theory of IR. İçinde: Özekin M K ve Sune E (der.) *Critical Approaches to International Relations: Philosophical Foundations and Current Debates*, Leiden: Brill, 48-69.

Tickner A (2003). Hearing Latin American Voices in IR. *International Studies Perspectives*, 4(4), 325-350.

Trotsky L (2008). *The History of the Russian Revolution*. Chicago: Haymarket Books.

Van de Haar E (2009). *Classical Liberalism and International Relations Theory*. Londra: Palgrave MacMillan.

Wallerstein I (1974). *The Modern World-System, I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Wallerstein I (1977). The Tasks of Historical Social Science: An Editorial. *Review*, 1 (1),

3-7.

Wallerstein I (1997). Eurocentrism and Its Avatars: The Dilemmas of Social Science. *Sociological Bulletin*, 46 (1), 21-39.

Waltz K (1979). *Theory of International Politics*. California: Adison Wesley Publishing.

Waltz K (1990). Realist Thought and Neorealist Theory. *Journal of International Affairs*, 44 (1), 21-37.

Wendt A (1987). The Agent-Structure Problem in International Relations Theory. *International Organizations*, 41 (3), 335-370.

Wendt A (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Xinning S (2001). Building International Relations Theory with Chinese Characteristics. *Journal of Contemporary China*, 10 (26), 61-74.

Yalvaç F (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama. *Uluslararası İlişkiler*, 6 (24), 3-32.

Yalvaç F (2015). Critical Theory: International Relations' Engagement with the Frankfurt School and Marxism. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-109>. Son Erişim: 08.06.2022.

Yalvaç F (2017). Karl Marx: Marksizm ve Uluslararası Tarihsel Sosyoloji. İçinde: Faruk Yalvaç (der.) *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Nika, 11-42.